

Ευαγγελία Παπαδάκη, δρ φ.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ,

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

Ρέθυμνο 2023

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ευαγγελία Παπαδάκη

Ίδρυμα: Πανεπιστήμιο Κρήτης

Τηλέφωνα: +30 28310 77213

Σχολή: Φιλοσοφική

+ 30 6973069680

Τμήμα: Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών

Τομέας: Φιλοσοφίας

E-mail: lina_papadaki@yahoo.com

Βαθμίδα: Επίκουρη Καθηγήτρια

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ

Ηθική φιλοσοφία (με έμφαση στη φιλοσοφία του Immanuel Kant), βιοηθική, φιλοσοφία φεμινισμού

ΣΠΟΥΔΕΣ

- 2002 - 2006   University of Sheffield   Sheffield, UK

Ph.D. in Philosophy

Τίτλος διδακτορικής διατριβής: ‘Sexual Objectification: From Kant to Contemporary Feminism’

Ημερομηνία υποστήριξης: 26 Ιανουαρίου 2007 (Ο διδακτορικός τίτλος απονεμήθηκε χωρίς διορθώσεις.)

Επιβλέπουσα: Professor Jennifer Saul

Μέλη συμβουλευτικής επιτροπής: Professor Jennifer Saul, Professor Leif Wenar

Μέλη εξεταστικής επιτροπής: Professor Christopher Hookway, Professor Susan Mendus.

* Περισσότερες πληροφορίες για τη διδακτορική μου διατριβή αναφέρονται στο υπόμνημα επιστημονικής δραστηριότητας.

- 2000 - 2002   University of Sheffield   Sheffield, UK

M.A. in Philosophy

Τίτλος μεταπτυχιακής εργασίας: ‘Positive and Negative Aspects of Treating People as Things’ (Ο μεταπτυχιακός τίτλος απονεμήθηκε με διάκριση (distinction).)

Επιβλέπουσα: Professor Jennifer Saul.

- 1996 – 2000 Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική Σχολή Ρέθυμνο Κρήτης
Πτυχίο τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών
Βαθμός «Άριστα»

ΥΠΟΤΡΟΦΙΕΣ -ΒΡΑΒΕΙΑ

- ΕΛΚΕ, Πρόγραμμα Μικρού Μεγέθους, 2011-2012
- ΕΛΚΕ, Πρόγραμμα Μικρού Μεγέθους, 2010 - 2011
- 2002- 2005 Διδακτορική υποτροφία από το Arts and Humanities Research Council (A.H.R.C.), UK
- 2002 – 2005 Βραβείο για τη διδακτορική διατριβή από το Arts and Humanities Research Council (A.H.R.C.), UK
- 2002, 2005 Υποτροφία από το Philosophy Department, University of Sheffield
- 2001-2002 Βραβείο έρευνας από το Arts and Humanities Research Council (A.H.R.C.), UK
- 1999- 2000 Βραβείο επίδοσης από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (Ι.Κ.Υ.)
- 2000 Βραβείο αποφοίτησης από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (Ι.Κ.Υ.)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ

- 2014 – σήμερα Επίκουρη Καθηγήτρια Φιλοσοφίας
Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης
- 2010- 2014 Λέκτορας Φιλοσοφίας
Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης
- 2009 – 2010 Ειδική Επιστήμονας Φιλοσοφίας (Π.Δ. 407/80)
Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης
- 2007 – 2009 Λέκτορας Φιλοσοφίας (Lecturer)
School of Philosophy, Birkbeck College, University of London
- 2006 – 2007 Λέκτορας Φιλοσοφίας (Lecturer)
Department of Philosophy, University of Sheffield
- 2004 – 2005 Διδασκαλία με ανάθεση (Teaching Fellow)
Department of Philosophy, University of Sheffield
- 2003 – 2004 Αναδημαϊκός συνεργάτης (Teaching Assistant)
PHI 128: Philosophy of Art and Literature (Aesthetics)
PHI 111: Human Rights (Political Philosophy)

- 2002 – 2003   Αναδμημαϊκός συνεργάτης (Teaching Assistant)
PHI 125: Matters of Life and Death (Ethics)

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

▪ Μονογραφίες:

(1) *Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής: Καντιανές Προσεγγίσεις*, εκδόσεις Νήσος, 2017.

(2) *Kantian Perspectives on Issues in Ethics and Bioethics*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2019.

▪ Κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους, λήμματα λεξικών, άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά με κριτές και βιβλιοκριτικές:

(1) ‘Sexual Objectification: From Kant to Contemporary Feminism’
Contemporary Political Theory, Vol. 6, Issue 3, August 2007.

(2) ‘Women’s Objectification and the Norm of Assumed Objectivity’
Episteme, Volume 5, Issue 2, 2008.

(3) ‘What is Objectification?’
Journal of Moral Philosophy, Volume 7, Number 1, 2010.

(4) ‘Feminist Perspectives on Objectification’
Stanford Encyclopaedia of Philosophy, Edward N. Zalta (ed.), Stanford University, March 2010 (last substantive revision December 2019).

(Το λήμμα αυτό μεταφράστηκε στην κορεάτικη γλώσσα το 2016 από το Philo- electro- ray [www.philo-electro-ray.org].)

(5) ‘Kantian Marriage and Beyond: Why it Is Worth Thinking About Kant on Marriage’
Hypatia, Volume 25, Issue 2, 2010.

- (6) 'Pornography: Is There a Connection between Treating Things as People and Treating People as Things?'
Sex, Drugs and Rock and Roll: Psychological, Legal and Cultural Examinations of Sex and Sexuality, eds. Helen Gavin and Jacquelyn Bent, Interdisciplinary Press, Oxford: United Kingdom, 2010.
- (7) 'Understanding Objectification: Is There a Special Wrongness Involved in Treating Human Beings Instrumentally?'
Prolegomena: Journal of Philosophy, Vol. 11, no. 1, May 2012.
- (8) 'Abortion and Kant's Formula of Humanity'
Humana Mente: Journal of Philosophical Studies, issue 22, September 2012.
- (9) «Φεμινισμός και Αντικειμενοποίηση»
Θέματα Βιοηθικής, Σταυρούλα Τσινόρομα και Κίτσος Λούης (επιστημ. Επιμέλεια), Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο/Αθήνα, 2012.
- (10) 'Bodies, Persons, and Respect for Humanity: A Kantian Look at the Permissibility of Organ Commerce and Donation'
Philosophy Study, Vol. 3, No. 6, April 2013.
- (11) 'What is Wrong About Objectification?', *Current Controversies in Political Philosophy*, ed. Thom Brooks, London: Routledge, 2015.
- (12) 'Treating Others Merely as Means: A Reply to Kerstein'
Utilitas, Cambridge University Press, Vol. 28, Issue 1, March 2016.
- (13) 'Treating Pornography as a Woman and Women's Objectification', *Beyond Speech: Pornography and Analytic Feminist Philosophy*, ed. Mari Mikkola, Oxford University Press, 2017.
- (14) 'Sexual Objectification', *The Philosophy of Sex: Contemporary Readings* (7th edition), eds. Alan Soble, Raja Halwani and Sarah Hoffman, Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2017.
- (15) Βιβλιοκριτική, Andrew Atman and Lori Watson, *Debating Pornography*, Oxford University Press, 2019, *Notre Dame Philosophical Reviews*, 2019.

- (16) ‘Σοπενχάουερ περί θανάτου και αυτοκτονίας’, *Βιοηθικά* 6(2), 2020.
- (17) ‘Schopenhauer on Death, Salvation, and Consolation’, *Philosophical Investigations*, Vol. 44 No. 4, 2021.
- (18) ‘Treating Humanity Merely as a Means: From Suicide to Prostitution’, *Philosophica: International Journal for the History of Philosophy* 29 (57), 2021.
- (19) ‘Φιλοσοφώντας για τον θάνατο με τους Επικούρειους και τον Σοπενχάουερ’, *Μια-λόγος*, Αφιέρωμα για τη Βιοηθική: Βιοηθική και Πανδημία, τεύχος 11, 2021.
- (20) Βιβλιοκριτική, Helga Varden, *Sex, Love, and Gender: A Kantian Theory*, Oxford University Press, 2020, in *Con-Textos Kantianos: International Journal of Philosophy* 14, 2021.
- (21) ‘Kant on Sexuality and Marriage’, *Handbook on German Idealism and Feminist Philosophy*, Palgrave Macmillan, eds. Susanne Lettow and Tuija Pulkkinen, in the series: *The Palgrave Handbooks in German Idealism*, ed. Matthew C. Altman, Palgrave Macmillan, 2022.
- (22) ‘The Role of Pornography in Women’s Objectification and Subordination’, in *Routledge Handbook on Media Ethics* (forthcoming).
- (23) ‘Kantian Approaches to Suicide’, in *The Oxford Handbook of the Philosophy of Suicide* eds. Michael Cholbi and Paolo Stellino (forthcoming).
- (24) ‘Debunking the Kantian View of Sex Workers as Things’, *Filozofuj! Magazyn Popularyzujący Filozofie*, Issue on Sexual Ethics (forthcoming).

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΕΣ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΟΜΙΛΙΕΣ

- ‘Kantian Perspectives on Euthanasia’

University of Barcelona, Faculty of Philosophy, Οκτώβριος 2016.

- ‘Kant and Applied Philosophy’

University of Barcelona, Faculty of Philosophy, Σεπτέμβριος 2016.

- ‘Pornography and Objectification’

Feminist Philosophy and Pornography, Berlin, Σεπτέμβριος 2013.

- ‘Abortion and Kant’s Formula of Humanity’

2^ο Θερινό Σχολείο Βιοηθικής, «Αυτονομία, Αξιοπρέπεια και Ζωή ως θεμελιώδεις έννοιες στην Ιατρική

Επιστήμη και τη Βιοηθική», Ρέθυμνο 30 Αυγούστου – 13 Σεπτεμβρίου 2013.

- ‘Is minimal marriage minimal enough?’, Elizabeth Brake - discussant
  - VII Nomos Meeting – Workshop on Marriage and Family, Barcelona, Ιούνιος 2012.
- ‘Η μεταχείριση του Ανθρώπου ως Απλού Μέσου’
  - 7^ο Επιστημονικό Συνέδριο - Retreat, Τσούτσουρος Αρκαλοχωρίου, Οκτώβριος 2011.
- ‘Bodies, Persons and Respect for Humanity: A Kantian look at the permissibility of organ commerce and donation’
  - Applied Ethics Conference, Society for the Advancement of Philosophy and Center for Croatian Studies of the University of Zagreb, June 2011.
  - 6^ο Επιστημονικό Συνέδριο - Retreat, Πλακιάς Ρέθυμνο, Σεπτέμβριος 2010.
- ‘Οι Απόψεις του Kant για τη Σεξουαλική Αντικειμενοποίηση και τον Γάμο’
  - 5^ο Επιστημονικό Συνέδριο - Retreat, Πλακιάς Ρέθυμνο, Σεπτέμβριος 2009.
- ‘Pornography: Is There a Connection between Treating Things as People and Treating People as Things?’
  - Good Sex Bad Sex: Law, Crime, Ethics, Πράγα, Μάιος 2010.
  - School of Philosophy, Birkbeck College, University of London, Μάρτιος 2008.
- ‘Kantian Marriage and Beyond: Why It Is Worth Thinking About Kant on Marriage’
  - Pacific Society for Women in Philosophy (P-SWIP), Sacramento State University, USA, Οκτώβριος 2006.
- ‘Kant on Sexuality and Marriage’
  - Department of Philosophy, University of Sheffield, Φεβρουάριος 2006.
- ‘Kant on Sexual Objectification’
  - Workshop on Gender and Philosophy (WOGAP), M.I.T., USA, Οκτώβριος 2005.
- ‘Women’s Objectification and the Norm of Assumed Objectivity’
  - Canadian Society for Women in Philosophy (C-SWIP), University of London, Ontario, Canada, Οκτώβριος 2003.
  - Eastern Society for Women in Philosophy (E-SWIP), University of Tampa, USA, Απρίλιος 2003.
  - Graduate women’s studies conference, Southern Connecticut State University, USA, Μάρτιος 2003.
- ‘Haslanger on Objectivity and Objectification’
  - Department of Philosophy, University of Sheffield, Μάιος 2002.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

I. ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ

Διδασκαλία προπτυχιακών μαθημάτων (παραδόσεων, σεμιναρίων και ασκήσεων) στην ηθική φιλοσοφία, τη βιοηθική, τη φιλοσοφία του φεμινισμού, την πολιτική φιλοσοφία, τη μεταφυσική, τη φιλοσοφία των Schopenhauer και Nietzsche (στα University of Sheffield, Birkbeck College – University of London, Πανεπιστήμιο Κρήτης).

Ενδεικτικά: 'Ethics: Theoretical and Practical', 'Feminism: Rationality and Politics', 'Kant's Metaphysics', 'Kant's Ethics', '19th century German Philosophy', «Ηθική Φιλοσοφία και Φεμινισμός», «Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής», «Ζητήματα Καντιανής Ηθικής», «Ζητήματα Σεξουαλικότητας στην Ηθική Φιλοσοφία», «Φεμινισμός», «Φυλετική Ανισότητα», «Φύλο και Κοινωνική Δικαιοσύνη».

II. ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ

▪ Διδασκαλία μεταπτυχιακών σεμιναρίων στην ηθική φιλοσοφία, τη βιοηθική, τη φιλοσοφία του φεμινισμού (στα Birkbeck College – University of London, Πανεπιστήμιο Κρήτης).

Ενδεικτικά: 'Gender and Philosophy', «Φεμινισμός», «Τα εννοιολογικά θεμέλια της Βιοηθικής», «Βιοηθική: Μέθοδοι, Αρχές, Προβλήματα», «Εφαρμοσμένη Ηθική».

▪ **Επιβλεψη/Συνεπιβλεψη Διπλωματικών Εργασιών για το Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης του ΠΜΣ «Βιοηθική» και του ΠΜΣ «Φιλοσοφία: Γνώση, Αξίες, Κοινωνία»**

- Χαράλαμπος Παππάς, *Ευθανασία και ιατρικός υποβοηθούμενη αυτοκτονία σε ασθενείς τελικού σταδίου. Βιοηθικοί προβληματισμοί υπό την έμπνευση των ηθικών θεωριών των Immanuel Kant και David Hume* (σε εξέλιξη).

- Γεωργία Ανδρουλάκη, *Βιοηθικά Διλλήματα Τέλους Ζωής σε Ασθενείς που Πάσχουν από Καρκίνο* (σε εξέλιξη).

- Βασίλης Σταγάκης, *Το Ζήτημα της Ευθανασίας στα Καντιανά Συμφραζόμενα* (σε εξέλιξη).

- Μαριάννα Δερμιτζάκη, *Το Ιατρικό Σφάλμα στην Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή* (σε εξέλιξη).

- Μαρία Λαμπρικήδη, *Το ζήτημα της ανωνυμίας του δότη γενετικού υλικού: Υπάρχει δικαίωμα στη γνώση βιολογικής καταγωγής;* (σε εξέλιξη)

- Θεοδόσιος Καρφρεσάκης, *Η Ηθικής της Πορνείας* (ολοκληρώθηκε).

- Κατερίνα Χατζημιχάλη, *Ιατρικώς Ανώφελες Πράξεις και Αξιοπρέπεια Ασθενούς: Βιοηθικοί Προβληματισμοί για τον Ρόλο των Γιατρών* (ολοκληρώθηκε).

- Παρασκευή Νικηφόρου, *Οι στάσεις των ασθενών με τερματική νόσο και των οικογενειών τους προς την ευθανασία και την ιατρικά υποβοηθούμενη αυτοκτονία* (ολοκληρώθηκε).
- Βασιλική Γιαννουκαράκη, *Προεμφυτευτική Διάγνωση: Ηθικά Ζητήματα που Προκύπτουν από την Εφαρμογή της Μεθόδου* (ολοκληρώθηκε).
- Ηλέκτρα Κουτσουμάνη, *Ηθικές Διαστάσεις της Ψυχικής Ασθένειας μέσα από την Αλληλεπίδραση στο Ιατρικό Πεδίο* (ολοκληρώθηκε).
- Παρασκευή Ζιώγου, *Η Αναγκαστική Θεραπεία Ουσιοεξαρτημένων Εγκύων Γυναικών* (ολοκληρώθηκε).
- Μαρία Χατζηκυριάκου, *Αξιολογώντας το Μοντέλο της Ενδυνάμωσης στους Χρονίως Πάσχοντες: Βιοηθικοί Προβληματισμοί στο Παράδειγμα των Οροθετικών HIV «Ασθενών»* (ολοκληρώθηκε).
- Γεωργία Φτεργιώτη, *«Αδερφός Σωτήρας»: Ηθική και Νομική Προσέγγιση* (ολοκληρώθηκε).
- Βελεντίνη Παπάλα, *Το δικαίωμα να γίνουμε γονείς: Ηθικές προεκτάσεις της Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής* (ολοκληρώθηκε).
- Καλλιόπη Γαλάνη, *Βιοηθικά Ζητήματα και Φύλο: Φεμινιστικές Προσεγγίσεις* (ολοκληρώθηκε).
- Κατερίνα Χριστοδουλάκη, *Ευθανασία: Είναι συμβατή με την Ανθρώπινη Ιδιότητα; Δύο Θεωρήσεις* (ολοκληρώθηκε).

▪ Διδακτορικές Διατριβές

- Δήμητρα Κουντάκη, *Ζώα και Ηθική: Μια μη Ανθρωποκεντρική Προσέγγιση* (συνεπιβλεψη με Κ. Κουκουζέλη. Επιβλέπων καθηγητής: Κ. Σαργέντης)

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ – ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΩΝ

-
- Συν-διοργανώτρια του 9^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου –Retreat, Ρέθυμνο, Οκτώβριος 2016.
  - Συν-διοργανώτρια του 8^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου –Retreat, Ρέθυμνο, Οκτώβριος 2014.
  - Συν-διοργανώτρια του 2^{ου} θερινού σχολείου Βιοηθικής, 30 Αυγούστου – 13 Σεπτεμβρίου 2013.
  - Συν-διοργανώτρια του 7^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου –Retreat, Τσούτσουρος Αρχαλοχωρίου, Οκτώβριος 2011.
  - Συν-διοργανώτρια του 6^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου –Retreat, Πλακιάς Ρέθυμνο, Σεπτέμβριος 2010.
  - Διοργανώτρια του Cumberland Lodge Retreat, Windsor (Retreat του School of Philosophy, Birkbeck College, University of London και του School of Philosophy, University College London), Εαρινό Εξάμηνο 2008.
  - Διοργανώτρια του Cumberland Lodge Retreat, Windsor (Retreat του School of Philosophy, Birkbeck

College, University of London και του School of Philosophy, University College London), Χειμερινό εξάμηνο 2008.

- Συν-διοργανώτρια του συνεδρίου ‘Gender, the Body, and Objectification’, Μάιος 2005, Department of Philosophy, University of Sheffield [Διακεκριμένοι εισηγητές: Sally Haslanger (M.I.T.), Rae Langton (M.I.T.)]

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ

- *Επιθεώρηση Βιοηθικής (Review of Bioethics)*

Επιμελήτρια έκδοσης μαζί με τον Κώστα Κουκουζέλη (Επίκουρο Καθηγητή, Πανεπιστήμιο Κρήτης)

Υπεύθυνη έκδοσης: Σταυρούλα Τσινόρρεμα (Γακτική Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης)

ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΡΙΑ ΣΕ ΔΙΕΘΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy*
- *Journal of Moral Philosophy*
- *Social Theory and Practice*
- *Journal of Applied Philosophy*
- *Journal of Philosophical Research*
- *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*

ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

- Αναπήρωματικό μέλος της Επιτροπής Βιοηθικής του Ελληνικού Ινστιτούτου Παστέρ.
- Μέλος της Επιτροπής ΟΜΕΑ (Ομάδα Εσωτερικής Αξιολόγησης) του Τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών.
- Μέλος της Επιτροπής για την εξέλιξη της κυρίας Στέλλας Τζανουδάκη (Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης).
- Μέλος της Επιτροπής Προγράμματος Σπουδών (Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών,

Πανεπιστήμιο Κρήτης).

- Μέλος της Επιτροπής Κατατακτικών Εξετάσεων (Γμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης).
- Υπεύθυνη για την Οργάνωση των ‘Open Days’ για τους προπτυχιακούς φοιτητές (Birkbeck College, University of London).
- Υπεύθυνη για την οργάνωση των retreats στο Cumberland Lodge (Birkbeck College – University of London).
- Σύμβουλος Προπτυχιακών Φοιτητών (Birkbeck College – University of London).

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

▪ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ:

Sexual Objectification: From Kant to Contemporary Feminism

Η διατριβή επικεντρώνεται στο φαινόμενο της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης (sexual objectification). Η σεξουαλική αντικειμενοποίηση είναι μια έννοια εξαιρετικής σημασίας για τη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία. Έχει συνδεθεί με το έργο των φεμινιστριών εκείνων οι οποίες αντιτάσσονται στην πορνογραφία, όπως της Catharine MacKinnon και της Andrea Dworkin. Οι φεμινίστριες αυτές υποστηρίζουν ότι, εξαιτίας της χρήσης της πορνογραφίας από τους άνδρες, οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα αντικειμενοποιούνται. Πιο πρόσφατα, η έννοια της αντικειμενοποίησης έχει συνδεθεί με το έργο της φιλοσόφου Martha Nussbaum, η οποία αναλύει τόσο τις αρνητικές όσο και τις θετικές πτυχές της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, αλλά και της αντικειμενοποίησης γενικότερα. Παρ' όλα αυτά, η σεξουαλική αντικειμενοποίηση είναι μια έννοια η οποία δεν έχει, ως τις μέρες μας, οριστεί με τρόπο ικανοποιητικό. Χρησιμοποιείται, αντίθετα, με αρκετή χαλαρότητα για την περιγραφή πληθώρας περιπτώσεων, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο τη χρήση του ανθρώπου (συνήθως της γυναίκας) ως σεξουαλικού αντικειμένου. Στόχος της διατριβής είναι να δοθεί ένας συνεπής και ικανοποιητικός ορισμός της έννοιας της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης. Ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται μέσω της ερμηνείας και της ανάλυσης του έργου τεσσάρων σημαντικών στοχαστών: του φιλοσόφου του 18^{ου} αιώνα Immanuel Kant και των σύγχρονων θεωρητικών του φεμινισμού Catharine MacKinnon, Andrea Dworkin και Martha Nussbaum.

Το **πρώτο μέρος** της εργασίας, το οποίο αποτελείται από τρία κεφάλαια, είναι αφιερωμένο σε μια συστηματική μελέτη των ιδεών του Kant σχετικά με τη σεξουαλικότητα, την αντικειμενοποίηση και τον γάμο, τον οποίο ο Kant θεωρεί ως τη λύση στο πρόβλημα της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης. Οι ιδέες του Kant στα ζητήματα αυτά έχουν δεχτεί έντονη κριτική. Παραδείγματος χάρη έχουν κριθεί

πουριτανικές, αντιφατικές και ακραίες. Επιπλέον, έχουν χαρακτηριστεί από πολλούς στοχαστές ως αντιφεμινιστικές. Στη διατριβή αυτή υποστηρίζεται ότι οι παραπάνω κρίσεις είναι, σε έναν βαθμό τουλάχιστο, άδικες. Ο Kant έχει προτείνει έναν συνεπή ορισμό της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, ο οποίος μάλιστα επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία. Παρ' όλα αυτά, οι ιδέες του για τη σεξουαλικότητα και την αντικειμενοποίηση συχνά δεν είναι ξεκάθαρες και ενίοτε φαίνεται ότι εμπεριέχουν αντιφάσεις. Για τον λόγο αυτό απαιτείται μια προσεκτική εξέταση και ανάλυση τους. Σκοπός του πρώτου μέρους της διατριβής είναι η αποσαφήνιση και ανάλυση των ιδεών του Kant για τη σεξουαλικότητα, την αντικειμενοποίηση και τον γάμο, η οποία οδηγεί σε μια πληρέστερη κατανόησή τους.

Το **κεφάλαιο 1** επικεντρώνεται στις ιδέες του Kant για τη σεξουαλικότητα και τους ηθικούς κινδύνους που εμπεριέχονται στην άσκηση της: την υποβάθμιση του ανθρώπου στο επίπεδο των ζώων μέσω της υποταγής της ανθρώπινης ιδιότητας στην ικανοποίηση των σεξουαλικών ενστίκτων (*animality*) και την αντικειμενοποίηση του ανθρώπου, την υποβάθμισή του δηλαδή σε αντικείμενο (*objectification*). Εξηγείται ο τρόπος με τον οποίο η άσκηση της σεξουαλικότητας μπορεί να βλάψει την ανθρώπινη ιδιότητα του ατόμου, που συνίσταται στην ορθολογική του φύση. Στη συνέχεια, επιχειρείται μια λεπτομερής ανάλυση της διαδικασίας της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης σύμφωνα με τον Kant, δηλαδή της υποβάθμισης αυτής του ατόμου στο επίπεδο εκείνου που ο Kant ονομάζει *αντικείμενο επιθυμίας* (*object of appetite*). Επιχειρείται να δοθεί μια ερμηνεία της κατά τον Kant έννοιας του αντικειμένου επιθυμίας μέσω της ανάλυσης δυο διαφορετικών προσεγγίσεων της έννοιας αυτής: της ερμηνείας της Barbara Herman και αυτής της Christine Korsgaard. Η Herman υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος θεωρούμενος ως αντικείμενο επιθυμίας είναι ένα *απλό μέσο ικανοποίησης της σεξουαλικής επιθυμίας*, ένα *απλό αντικείμενο*. Η Korsgaard, από την άλλη πλευρά, θεωρεί ότι το άτομο που γίνεται αντικείμενο επιθυμίας αντιμετωπίζεται ως *αισθητικό αντικείμενο* (*aesthetic object*). Τέλος, στο κεφάλαιο αυτό εξετάζεται η ερμηνεία της φιλοσόφου Rae Langton που προτείνει ένα συνδυασμό των ερμηνειών των Herman και Korsgaard. Κρίνεται ότι η ερμηνεία της Langton είναι προβληματική και ότι κάποιος πρέπει να επιλέξει είτε την ερμηνεία της Herman ή αυτή της Korsgaard, πράγμα που είναι εξαιρετικά δύσκολο, αφού και οι δύο αυτές ερμηνείες είναι εξίσου εύλογες.

Το **κεφάλαιο 2** επικεντρώνεται στις απόψεις του Kant σχετικά με δύο πλαίσια άσκησης της σεξουαλικότητας που είναι προβληματικά από ηθική άποψη: την *πορνεία* και τις *πολυγαμικές σχέσεις*. Εξηγείται κατά ποιον τρόπο σύμφωνα με τον Kant οι ηθικοί κίνδυνοι που έχουν αναφερθεί στο πρώτο κεφάλαιο, της υποταγής του ατόμου στη ζώδη φύση του και της αντικειμενοποίησης του, απειλούν την ανθρώπινη ιδιότητα όσων ασκούν τη σεξουαλικότητά τους στα πλαίσια αυτά. Αυτοί που χρησιμοποιούν την πόρνη και τη γυναίκα στο πλαίσιο μιας πολυγαμικής σχέσης, προκειμένου να

ικανοποιήσουν τις σεξουαλικές τους επιθυμίες, υποβιβάζονται στο επίπεδο των ζώων, ενώ οι γυναίκες αυτές υποβιβάζονται σε αντικείμενα. Όπως υποστηρίζεται στο κεφάλαιο αυτό, βάσει της ανάλυσης των ιδεών του Kant για την πορνεία και τις πολυγαμικές σχέσεις είναι προτιμότερη η υιοθέτηση της ερμηνείας της Herman σε σχέση με αυτή της Korsgaard της καντιανής έννοιας του αντικειμένου επιθυμίας. Με άλλα λόγια, η καντιανή έννοια της αντικειμενοποίησης κατανοείται καλύτερα αν ιδωθεί ως υποβάθμιση στο επίπεδο του απλού σεξουαλικού αντικειμένου.

Το **κεφάλαιο 3** επιχειρεί μια ανάλυση της Καντιανής σύλληψης της έγγαμης μονογαμικής σχέσης, η οποία χαρακτηρίζεται από απόλυτη ισότητα και αμοιβαιότητα στη σχέση των προσώπων. Σύμφωνα με τον Kant, ο γάμος αποτελεί τη λύση στο πρόβλημα της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης και το μοναδικό πλαίσιο μέσα στο οποίο οι άνθρωποι μπορούν να ασκούν τη σεξουαλικότητά τους με τρόπο τέτοιο που να είναι συμβατός με την ηθική. Εξετάζονται οι λόγοι για τους οποίους ο Kant θεωρεί τον γάμο ένα ηθικά ασφαλές πλαίσιο, το οποίο δεν πλήττεται από αντικειμενοποίηση. Στη συνέχεια, η συζήτηση επικεντρώνεται σε δύο προβλήματα που φαίνεται να αντιμετωπίζει η καντιανή σύλληψη του γάμου: (α) ότι είναι αντιφατική και (β) ότι οδηγεί στην αντικειμενοποίηση των δύο συζύγων. Υποστηρίζεται ότι η καντιανή σύλληψη του γάμου δεν είναι στην πραγματικότητα ευάλωτη στις κατηγορίες αυτές. Τέλος, στο κεφάλαιο αυτό, γίνεται μια συστηματική μελέτη των ιδεών του Kant για τη φιλία. Υποστηρίζεται ότι ο Kant παρέβλεψε την πιθανότητα να είναι η άσκηση της σεξουαλικότητας σύμφωνη με την ηθική σε ένα ακόμη πλαίσιο, το οποίο έχει τα βασικά χαρακτηριστικά της ιδανικής μορφής φιλίας: της φιλίας που ο ίδιος ο Kant ονομάζει «φιλία χαρακτήρα» (friendship of disposition).

Έπειτα από την ανάλυση των ιδεών του Kant, στο **δεύτερο μέρος** της διατριβής επιχειρείται η εξέταση των απόψεων σύγχρονων φεμινιστριών για το φαινόμενο της αντικειμενοποίησης. Πιο συγκεκριμένα, η διατριβή επικεντρώνεται στο έργο των Catharine MacKinnon, Andrea Dworkin και Martha Nussbaum. Οι ιδέες των στοχαστριών αυτών για τη σεξουαλικότητα και την αντικειμενοποίηση έχουν τις ρίζες τους στον Kant. Η ανάλυση του έργου τους γίνεται σε μεγάλο βαθμό μέσω της επισήμανσης των εντυπωσιακών ομοιοτήτων, αλλά και των σημαντικών διαφορών, που υπάρχουν μεταξύ των ιδεών του Kant και των ιδεών των φεμινιστριών αυτών σχετικά με το φαινόμενο της αντικειμενοποίησης, τον τρόπο με τον οποίο το φαινόμενο αυτό προκαλείται και τον τρόπο με τον οποίο είναι δυνατό να αποφευχθεί. Το γεγονός ότι οι ιδέες του Kant για τη σεξουαλικότητα και την αντικειμενοποίηση βρίσκουν εφαρμογή σήμερα στο έργο αυτών των σημαντικών στοχαστών είναι αξιοσημείωτο. Δείχνει ότι υπάρχουν ουσιαστικοί λόγοι να λάβουμε σοβαρά υπόψη τις ιδέες του Kant, παρὰ την έντονη κριτική που τους έχει ασκηθεί. Ταυτόχρονα, ο εντοπισμός καντιανών στοιχείων στο έργο των φεμινιστριών αυτών οδηγεί σε μια πληρέστερη

κατανόηση των απόψεων τους για τη σεξουαλικότητα και την αντικειμενοποίηση.

Το **κεφάλαιο 4** είναι αφιερωμένο στη μελέτη των απόψεων των MacKinnon και Dworkin για τη σεξουαλική αντικειμενοποίηση. Οι φεμινίστριες αυτές, οι οποίες αντιτάσσονται στην πορνογραφία, υιοθετούν τον ορισμό της αντικειμενοποίησης του Kant. Κατά τη γνώμη τους, όπως και για τον Kant, η αντικειμενοποίηση συνίσταται στην υποβάθμιση του ανθρώπου (συγκεκριμένα, της γυναίκας) σε ένα απλό αντικείμενο και αποτελεί σοβαρή βλάβη στην ανθρώπινη ιδιότητά του. Επιπλέον, οι φεμινίστριες αυτές, όπως και ο Kant, θεωρούν ότι η ανισότητα είναι στενά συνδεδεμένη με την αντικειμενοποίηση. Ο Kant κρίνει ότι το άτομο είναι σε θέση να αποφύγει την αντικειμενοποίησή του με το να περιορίσει την άσκηση της σεξουαλικότητάς του στο πλαίσιο της έγγαμης μονογαμικής σχέσης, η οποία κατά τη γνώμη του χαρακτηρίζεται από ισότητα και αμοιβαιότητα. Οι φεμινίστριες αυτές, αντίθετα, θεωρούν ότι δεν υπάρχει ατομική λύση για την αποφυγή της αντικειμενοποίησης. Στις πατριαρχικές κοινωνίες οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα (το σύνολο των γυναικών) αποτελούν τα θύματα της αντικειμενοποίησης και οι άνδρες ως κοινωνική ομάδα (το σύνολο των ανδρών) είναι αυτοί που τις αντικειμενοποιούν. Μια γυναίκα, δηλαδή, δεν είναι σε θέση να αποφύγει την αντικειμενοποίησή της. Η θέση αυτή είναι αξιοσημείωτη. Παραδόξως, ο Kant φαίνεται να έχει περισσότερη πίστη από τις φεμινίστριες αυτές στην ικανότητα και τη θέληση μιας γυναίκας να προστατεύσει την ανθρώπινη ιδιότητά της από την αντικειμενοποίηση. Οι MacKinnon και Dworkin θεωρούν ότι, προκειμένου να ελευθερωθούν οι γυναίκες από την αντικειμενοποίησή τους, είναι απαραίτητες ριζικές κοινωνικές αλλαγές: η πορνογραφία και το κοινωνικό φύλο (gender) πρέπει να εξαλειφθούν. Παρ' όλα αυτά, δεδομένων των απόψεων των φεμινιστριών αυτών για τη θέση της γυναίκας και του άνδρα στις κοινωνίες μας, διερωτάται κανείς πώς οι άνθρωποι θα προβούν στις ενέργειες οι οποίες είναι απαραίτητες για την καταπολέμηση της αντικειμενοποίησης των γυναικών. Η λύση που προτείνουν φαίνεται, λοιπόν, ότι δεν είναι ρεαλιστική.

Στο **κεφάλαιο 5** η συζήτηση στρέφεται στην πραγμάτευση της αντικειμενοποίησης της Martha Nussbaum, η προσέγγιση της οποίας έχει συστηματικότερο χαρακτήρα σε σύγκριση με τις προαναφερθείσες φεμινίστριες. Ενώ η συζήτηση στα πρώτα τέσσερα κεφάλαια επικεντρώνεται στη σεξουαλική αντικειμενοποίηση, το κεφάλαιο αυτό παρέχει μια ανάλυση του γενικότερου φαινομένου της αντικειμενοποίησης του ανθρώπου. Σύμφωνα με τη Nussbaum, προκειμένου να κατανοήσει κανείς την έννοια της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, χρειάζεται να κατανοήσει πρώτα την ευρύτερη έννοια της αντικειμενοποίησης. Η Nussbaum υποστηρίζει ότι οι ακόλουθες επτά έννοιες εμπεριέχονται στην ιδέα της αντικειμενοποίησης: η *εργαλειακότητα*, η *άρνηση αυτονομίας*, η *αδράνεια*, η *εναλλαξιμότητα*, η *δυνατότητα παραβίασης*, η *κτήση* και η *άρνηση υποκειμενικότητας*. Η αντικειμενοποίηση, σύμφωνα με τη Nussbaum, αποτελεί την αντιμετώπιση και/ή τη χρήση ενός ανθρώπου με έναν ή

παραπάνω από τους επτά αυτούς τρόπους. Η Nussbaum διαφωνεί με τους Kant, MacKinnon και Dworkin που προϋποθέτουν ότι η αντικειμενοποίηση είναι ένα απαραίτητα αρνητικό φαινόμενο, το οποίο αναπόφευκτα βλάπτει την ανθρώπινη ιδιότητα του ατόμου. Κάποιος μπορεί να χρησιμοποιήσει ένα άτομο ως αντικείμενο, θεωρεί η Nussbaum, με τρόπο τέτοιο που να είναι συμβατός με τον σεβασμό προς την ανθρώπινη ιδιότητά του. Η αντικειμενοποίηση, κρίνει η Nussbaum, μπορεί να πάρει ουδέτερες ή ακόμη και θετικές μορφές ανάλογα με το ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα. Παρ' όλα αυτά, η Nussbaum δεν μας δίνει σαφή κριτήρια, τα οποία θα μας επιτρέψουν να διακρίνουμε μια περίπτωση αρνητικής από μια περίπτωση θετικής αντικειμενοποίησης. Επιπλέον, δεν εξηγεί πώς κρίνεται ο βαθμός προβληματικότητας της κάθε περίπτωσης αντικειμενοποίησης. Στο κεφάλαιο αυτό, αναφέρονται κάποιοι τρόποι με τους οποίους μπορούν να επιλυθούν τα προβλήματα αυτά μέσω της συστηματικής εξέτασης των επτά εννοιών που συμπεριλαμβάνονται στην ιδέα της αντικειμενοποίησης.

Στο **κεφάλαιο 6** της διατριβής, προτείνεται ένας περισσότερο εύλογος τρόπος κατανόησης της έννοιας της αντικειμενοποίησης. Η σύλληψη της αντικειμενοποίησης που προτείνεται συνδυάζει στοιχεία από τους διάφορους ορισμούς της αντικειμενοποίησης που μελετήθηκαν και μπορεί να εφαρμοστεί σε περιπτώσεις σεξουαλικής και μη-σεξουαλικής αντικειμενοποίησης. Όπως κρίνουν και οι Kant, MacKinnon και Dworkin, υποστηρίζεται ότι η αντικειμενοποίηση πρέπει να οριστεί ως ένα αρνητικό φαινόμενο. Κρίνεται, όμως, ότι ο ορισμός της αντικειμενοποίησης που εισηγούνται οι στοχαστές αυτοί είναι υπέρμετρα περιοριστικός. Υποστηρίζεται ότι υπάρχουν περιπτώσεις χρησιμοποίησης κάποιου ανθρώπου ως αντικειμένου, στις οποίες δεν βλάπτεται η ανθρώπινη ιδιότητά του. Η σύλληψη της αντικειμενοποίησης που προτείνεται στη διατριβή είναι, γι' αυτό τον λόγο, πιο ευρεία από αυτή των Kant, MacKinnon και Dworkin. Είναι, παρ' όλα αυτά, λιγότερο ευρεία από αυτή της Nussbaum. Υποστηρίζεται ότι υπάρχουν σοβαροί λόγοι για να μη συμπεριλάβουμε στην έννοια της αντικειμενοποίησης τις περιπτώσεις που η Nussbaum ονομάζει περιπτώσεις θετικής αντικειμενοποίησης. Κάτι τέτοιο θα είχε ως αποτέλεσμα η έννοια της αντικειμενοποίησης να είναι υπέρμετρα ευρεία. Επιπλέον, οι περιπτώσεις θετικής αντικειμενοποίησης που αναφέρει η Nussbaum δεν αξίζουν το όνομα «αντικειμενοποίηση». Σύμφωνα με τον προτεινόμενο ορισμό, μια αναγκαία και επαρκής συνθήκη για την ύπαρξη αντικειμενοποίησης είναι η αντιμετώπιση και/ή η χρησιμοποίηση του ατόμου ως αντικειμένου με τρόπο τέτοιο που να συνεπάγεται την *άρνηση της ανθρώπινης ιδιότητάς του*. Κάποιος αρνείται την ανθρώπινη ιδιότητα ενός συναθρώπου του όταν την αγνοεί/δεν την λαμβάβει σοβαρά υπόψη ή/και όταν προκαλεί βλάβη σε αυτή.

▪ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ:

• Μονογραφία:

Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής: Καντιανές Προσεγγίσεις

Εκδόσεις Νήσος, 2017

Στο παρόν βιβλίο εξετάζονται ορισμένα ηθικά και βιοηθικά ζητήματα, όπως η ευθανασία, η αυτοκτονία, η δωρεά και η πώληση ανθρώπινων οργάνων, η σεξουαλική αντικειμενοποίηση και η άμβλωση. Η ιδιαιτερότητά του έγκειται στο ότι πραγματεύεται τα ζητήματα αυτά από τη σκοπιά της καντιανής ηθικής θεωρίας. Ενδεικτικά, στο πλαίσιο αυτό, μελετώνται τα επιχειρήματα του Καντ για την αυτοκτονία ως ανήθικη πράξη, τη σεξουαλικότητα και τον κίνδυνο αντικειμενοποίησης που εμπεριέχει η άσκησή της, την ανηθικότητα της πορνείας, αλλά και για τον γάμο ως προτεινόμενη λύση στο πρόβλημα της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, κ.ά.

Αναμφισβήτητα, η ηθική θεωρία του Καντ αποτελεί μία από τις σημαντικότερες ηθικές θεωρίες. Οι ιδέες του έχουν επηρεάσει και συνεχίζουν μέχρι σήμερα να επηρεάζουν τη φιλοσοφική σκέψη παγκοσμίως. Παρ' όλα αυτά, ο Καντ έχει κατηγορηθεί για φορμαλισμό και η σκέψη του έχει απορριφθεί από πολλούς στοχαστές ως υπερβολικά αφηρημένη και άκαμπτη για να μπορεί να είναι χρήσιμη σε πραγματικές καταστάσεις. Κατά παράδοξο τρόπο, όμως, από τις σύγχρονες ηθικές και βιοηθικές συζητήσεις σπάνια απουσιάζουν αναφορές στην καντιανή ηθική φιλοσοφία.

Έτσι κατά την εξέταση ζητημάτων στο πλαίσιο της εφαρμοσμένης ηθικής, εγείρονται αυτόματα ερωτήματα όπως: Είναι αυτόνομος ο άνθρωπος που αποφασίζει να αυτοκτονήσει για να απαλλαγεί από μια δυσβάσταχτη κατάσταση; Είναι συμβατή η ευθανασία με την απόλυτη αξία του ατόμου, την αξιοπρέπεια; Είναι ελεύθερη η επιλογή κάποιου να πουλήσει το νεφρό του; Υποβιβάζεται η πόρνη σε απλό αντικείμενο ικανοποίησης των σεξουαλικών ορέξεων των πελατών της; Μπορεί η δυνατότητα του εμβρύου να αποκτήσει έλλογη υποκειμενικότητα να λειτουργήσει ως απαγόρευση της άμβλωσης;

Εδώ βέβαια θα πρέπει να λάβουμε υπόψη και τα όρια εφαρμογής των θέσεων του Καντ στη σύγχρονη πραγματικότητα. Είναι προφανές ότι ο φιλόσοφος παρέμεινε σε αρκετές περιπτώσεις δέσμιος των αντιλήψεων και των προκαταλήψεων του καιρού του. Οι ιδέες του για ορισμένα από τα εφαρμοσμένα ζητήματα που θα μας απασχολήσουν εδώ, όπως, για παράδειγμα, η σεξουαλικότητα και ο γάμος, φαντάζουν σε εμάς σήμερα, σε μεγάλο βαθμό, αναχρονιστικές και συντηρητικές. Έτσι η θέση του ότι μόνο εντός του γάμου δυο ετερόφυλα άτομα μπορούν να ασκήσουν τη σεξουαλικότητά τους χωρίς να χάσουν την αξιοπρέπειά τους δεν μας πείθει ότι αποτελεί λύση (πόσο, μάλλον, τη μόνη λύση) στο

πρόβλημα της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης. Αλλά και οι ιδέες του για τα δυο φύλα (το «ωραίο» και το «υψηλό») ηχούν απαράδεικτες στα σύγχρονα αυτιά ή, στην καλύτερη περίπτωση, αστείες. Στο πλαίσιο αυτό, ορισμένες θέσεις και συμπεράσματά του χρειάζονται να αναθεωρηθούν, ακόμα και να απορριφθούν, προκειμένου να μπορέσει η καντιανή ηθική φιλοσοφία να μας παράσχει τα απαραίτητα εφόδια για την πραγμάτευση κρίσιμων διλημάτων.

Για τον λόγο αυτό, αν και στο παρόν βιβλίο συχνά ανατρέχουμε στις ιδέες του Καντ, δεν περιοριζόμαστε, ωστόσο, σε αυτές. Έτσι κάθε ένα από τα εφαρμοσμένα ζητήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω εξετάζονται από *καντιανή οπτική*, υπό το πρίσμα δηλαδή των βασικών καντιανών ηθικών εννοιών. Δεν πρόκειται, δηλαδή, για απλή ανάλυση των ιδεών του Καντ αλλά, προχωρώντας πέρα από τον μεγάλο φιλόσοφο, παρουσιάζουμε εδώ προσεγγίσεις που θεμελιώνονται σε βασικές καντιανές έννοιες, όπως η ανθρωπινή ιδιότητα, η αξιοπρέπεια, η αυτονομία και η ελευθερία.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως θα δούμε, οι ιδέες του Καντ έρχονται σε αντίθεση με *καντιανά συμπεράσματα* στα οποία μπορεί κανείς να οδηγηθεί μέσω της εφαρμογής των καντιανών ηθικών εννοιών στην πράξη. Για παράδειγμα, αφήνοντας κατά μέρος τις ιδέες του Καντ για τα δυο φύλα, όπως και τις προκαταλήψεις του για την ομοφυλοφιλία, οδηγούμαστε σε μια ενδιαφέρουσα λύση στο πρόβλημα της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, η οποία έχει υιοθετηθεί από σύγχρονους φιλοσόφους. Επιπλέον, αν και ο ίδιος ο Καντ καταδίκαιζε ρητά τη δωρεά μερών του ανθρώπινου σώματος, ένα επιχείρημα βασισμένο στον σεβασμό της αξιοπρέπειας του λήπτη οργάνου μπορεί να μας οδηγήσει στο καντιανό συμπέρασμα ότι η πράξη της δωρεάς, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, αποτελεί, ενδεχομένως, ηθική υποχρέωση. Από την άλλη, για κάποια από τα υπό εξέταση ζητήματα εδώ, π.χ. για την ευθανασία, ο ίδιος ο Καντ δεν είχε διατυπώσει κάποια θέση. Έτσι στο αντίστοιχο κεφάλαιο του βιβλίου παρουσιάζονται καντιανές προσεγγίσεις του ζητήματος και ερευνάται κατά πόσον η πρακτική της ευθανασίας μπορεί να θεωρηθεί συμβατή με τον σεβασμό της ανθρωπίνης ιδιότητας και της αξιοπρέπειας του ατόμου.

Ιδιαίτερη έμφαση κατά την εξέταση των εν λόγω ηθικών και βιοηθικών ζητημάτων δίνεται στη διατύπωση της κατηγορικής προσταγής του Καντ που αναφέρεται στην ανθρωπινή ιδιότητα, δηλαδή την ικανότητα των έλλογων όντων να θέτουν και να πραγματοποιούν σκοπούς με ορθολογικό τρόπο, χωρίς να δεσμεύονται από τις επιθυμίες και τα ένστικτά τους. Όπως υποστηρίζει ο Καντ, η ανθρωπινή ιδιότητα κάνει εκείνους που τη φέρουν να ξεχωρίζουν από τα ζώα και τα πράγματα, προσδίδοντάς τους μια απόλυτη αξία που ονομάζεται *αξιοπρέπεια*. Η ανθρωπινή ιδιότητα πρέπει, κατά τον Καντ, να αντιμετωπίζεται σε κάθε περίπτωση ως αυτοσκοπός και ποτέ *μόνο ως μέσο* για την επίτευξη κάποιων απώτερων σκοπών (I. Kant, *Groundwork, of the Metaphysics of Morals*, 4: 429, Cambridge University Press, 1997 (ελλ. έκδ.: *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, μτφρ. Γιάννης Τζαβάρας, Δωδώνη, 1984, σ. 81).

Στα ζητήματα που εξετάζουμε εδώ, μας απασχολεί αν η ανθρωπινή ιδιότητα, η έλλογη φύση, των

εμπλεκόμενων ατόμων αντιμετωπίζεται ή όχι ως απλό μέσο. Για παράδειγμα, στο ζήτημα της άμβλωσης, τίθεται το ερώτημα αν η έγκυος γυναίκα η οποία εξαναγκάζεται να συνεχίσει μια εγκυμοσύνη χρησιμοποιείται ως απλό μέσο διατήρησης του εμβρύου στη ζωή. Αντίστοιχα, αν το έμβρυο μπορεί να θεωρηθεί ότι χρησιμοποιείται ως απλό μέσο για την επίτευξη των σκοπών της γυναίκας, στην περίπτωση που η έγκυος προβεί τελικά σε άμβλωση, και αν η συμπεριφορά αυτή μπορεί να κριθεί ηθικά επιλήψιμη.

Σε άλλες πάλι περιπτώσεις, ανατρέχουμε στη διατύπωση του καθολικού νόμου της κατηγορικής προσταγής του Καντ, σύμφωνα με την οποία οφείλουμε να πράττουμε μόνο σύμφωνα με τέτοιους γνώμονες, μέσω των οποίων μπορούμε συνάμα να επιδιώκουμε να γίνουν οι γνώμονες αυτοί καθολικοί νόμοι (I. Kant, *Groundwork, of the Metaphysics of Morals*, 4: 421 (σ. 71)). Για παράδειγμα, ο γνώμονας του ανθρώπου που σκέφτεται να αυτοκτονήσει, στην περίπτωση που αναφέρει ο Καντ στα *Θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, είναι ο εξής: «Από εγωισμό βάζω ως αξίωμα να συντομεύσω τη ζωή μου, εφόσον η συνέχισή της μου επιφύλασσει περισσότερη δυστυχία παρά απόλαυση» (I. Kant, *Groundwork, of the Metaphysics of Morals*, 4: 421- 22 (σ. 72)). Ο γνώμονας αυτός, όπως υποστηρίζει ο Καντ, και όπως θα εξετάσουμε αναλυτικά στα πρώτα δύο κεφάλαια, δεν μπορεί να καθολικευτεί χωρίς αντίφαση (I. Kant, *Groundwork, of the Metaphysics of Morals*, 4: 421- 22 (σ. 72)). Άλλοι γνώμονες μας απασχολούν επίσης στο κεφάλαιο για την ευθανασία όπου διαπιστώνουμε ότι ορισμένοι από αυτούς μπορούν, σε αντίθεση με τον γνώμονα της αυτοκτονίας, να καθολικευτούν με συνέπεια.

Ας δούμε, όμως, πιο συγκεκριμένα τα ηθικά και βιοηθικά ζητήματα που θα μας απασχολήσουν στο βιβλίο αυτό. Στο κεφάλαιο 1 εξετάζεται η διατύπωση της κατηγορικής προσταγής του Καντ που αναφέρεται στην *ανθρώπινη ιδιότητα*, και ειδικότερα η έννοια της χρήσης του ανθρώπου (της ανθρώπινης ιδιότητάς του) ως απλού μέσου. Εξετάζονται επίσης δύο από τις βασικότερες ερμηνείες της έννοιας αυτής όπως έχουν διατυπωθεί από τους καντιανούς μελετητές Allen Wood και Onora O'Neill. Σύμφωνα με τον Wood και την ερμηνεία του της υιοθέτησης σκοπών, η ανθρώπινη ιδιότητα ενός ατόμου χρησιμοποιείται ως απλό μέσο, αν *δεν είναι σε θέση να υιοθετήσει τον σκοπό* εκείνου που το χρησιμοποιεί (A. Wood, *Kantian Ethics*, Cambridge University Press, 2007, σ. 153). Σύμφωνα πάλι με την ερμηνεία της δυνατότητας συγκατάθεσης της O'Neill, η ανθρώπινη ιδιότητα ενός ατόμου χρησιμοποιείται ως απλό μέσο, αν *δεν μπορεί να συνανέσει* στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται από κάποιον άλλο (O. O'Neill, *Constructions of Reason: Explorations of Kant's Practical Philosophy*, Cambridge University Press, 1989, σ. 110-11).

Ενώ οι ερμηνείες των σημαντικών αυτών στοχαστών μπορούν να εξηγήσουν γιατί περιπτώσεις, όπως εκείνη της ψεύτικης υπόσχεσης που αναφέρει ο ίδιος ο Καντ, συμπεριλαμβάνουν τη χρήση της ανθρώπινης ιδιότητας του ατόμου που δέχεται την υπόσχεση ως απλού μέσου, από την πλευρά μου επισημαίνω ότι παρουσιάζουν, παρ' όλα αυτά, σημαντικές αδυναμίες σχετικά με άλλες περιπτώσεις προβληματικής αντιμετώπισης της ανθρώπινης ιδιότητας. Στο ίδιο κεφάλαιο εκτίθεται η δική μου

αναδόμηση των δυο αυτών βασικών ερμηνειών, η οποία πιστεύω πως δίνει μια πιο ολοκληρωμένη απάντηση σε ερωτήματα όπως: Γιατί χρησιμοποιεί εκείνος που αυτοκτονεί για να απαλλαγεί από μια δυστυχισμένη ζωή την ανθρώπινη ιδιότητά του ως απλό μέσο (εφόσον φαίνεται να υιοθετεί τον ίδιο του τον σκοπό να τερματίσει τη ζωή του και δίνει τη συγκατάθεσή του στην αφαίρεση της ζωής του); Γιατί χρησιμοποιείται το δουλοπρεπές άτομο ως απλό μέσο (εφόσον φαίνεται να υιοθετεί τον σκοπό κάποιου άλλου να του στερεί την ελευθερία και την αυτονομία και δίνει τη συγκατάθεσή του σε μια τέτοια χρησιμοποίηση);

Με τη διεξοδική ανάλυση και αποσαφήνιση των βασικών καντιανών εννοιών, οι οποίες εμπεριέχονται στη διατύπωση της ανθρώπινης ιδιότητας της κατηγορικής προσταγής, όπως η έννοια της ανθρώπινης ιδιότητας και η χρήση της ως απλού μέσου, παρέχεται το εννοιολογικό υπόβαθρο για την εξέταση των ηθικών και βιοηθικών ζητημάτων τα οποία θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια.

Στο κεφάλαιο 2 μελετάται το ζήτημα της ευθανασίας. Καθώς ο ίδιος ο Καντ δεν έχει αναφερθεί στο ζήτημα αυτό καθαυτό, χρησιμοποιούμε τις ιδέες του για την αυτοκτονία προκειμένου να οδηγηθούμε σε συμπεράσματα σχετικά με την ηθικότητα της πράξης της ευθανασίας. Με τον τρόπο αυτό, καλύπτεται εδώ και το ζήτημα της αυτοκτονίας και εξάγονται συγκεκριμένα συμπεράσματα, όπως, για παράδειγμα, ότι η αυτοκτονία μπορεί, σε ορισμένες περιπτώσεις, να κριθεί συμβατή με τον σεβασμό της ανθρώπινης ιδιότητας του ατόμου. Με άλλα λόγια, ότι ο αυτοκτόνος δεν χρησιμοποιεί απαραίτητα την ανθρώπινη ιδιότητά του ως απλό μέσο και άρα με τρόπο ηθικά κατακριτέο.

Όσον αφορά τώρα την ίδια την ευθανασία, εξετάζεται κατ' αρχάς αν μπορεί να είναι συμβατή με τον σεβασμό της ανθρώπινης ιδιότητας και της αξιοπρέπειας του ατόμου, και, κατά δεύτερον, ποιοι ασθενείς δικαιολογείται ηθικά να έχουν πρόσβαση σε αυτήν. Επισημαίνονται επίσης τα προβλήματα εφαρμογής της καντιανής θεώρησης της ευθανασίας στην πράξη. Τέλος, ένα άλλο ζήτημα που μας απασχολεί στο κεφάλαιο αυτό είναι αν το καντιανό επιχείρημα υπέρ της εκούσιας ευθανασίας μπορεί να ανοίξει τον δρόμο για τη δικαιολόγηση περιπτώσεων ακούσιας και μη εκούσιας ευθανασίας, οδηγώντας έτσι σε έναν ανεπιθύμητο ολισθηρό κατήφορο.

Η σεξουαλική αντικειμενοποίηση, η αντικειμενοποίηση, δηλαδή, που προκύπτει από την άσκηση της σεξουαλικότητας, είναι το θέμα του κεφαλαίου 3. Εδώ μελετώνται αναλυτικά οι θέσεις του Καντ για τη σεξουαλική επιθυμία και τη χρήση της. Εξηγείται η ιδέα του ότι το άτομο, στο πλαίσιο μιας σεξουαλικής σχέσης εκτός γάμου, κινδυνεύει να υποβιβαστεί σε «αντικείμενο όρεξης», δηλαδή σε πράγμα, το οποίο βρίσκεται στη διάθεση των άλλων (I. Kant, *Lectures on Ethics*, 27: 384- 85, Cambridge University Press, 1997). Παρουσιάζονται επίσης τα επιχειρήματά του κατά της πορνείας και της πολυγαμίας, και εξηγείται γιατί η πόρνη ή η γυναίκα μέσα σε μια πολυγαμική σχέση «χάνει» τον εαυτό της και μετατρέπεται σε αντικείμενο.

Στο κεφάλαιο αυτό συζητούνται ακόμα σύγχρονες φεμινιστικές προσεγγίσεις της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, οι οποίες έχουν επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από τις απόψεις του ίδιου του Καντ

για το ζήτημα. Βλέπουμε έτσι φεμινίστριες όπως η Catharine MacKinnon και η Andrea Dworkin, οι οποίες αποδίδουν την αντικειμενοποίηση της γυναίκας στο πλαίσιο των πατριαρχικών κοινωνιών στην κατανάλωση πορνογραφίας από τους άνδρες, ότι ορίζουν τη σεξουαλική αντικειμενοποίηση ακριβώς όπως ο Καντ, δηλαδή, ως τη χρήση του ατόμου (και πιο συγκεκριμένα, για τις φεμινίστριες αυτές, της γυναίκας) ως απλού μέσου για την ικανοποίηση των σεξουαλικών επιθυμιών των ανδρών.

Έτσι στο κεφάλαιο περιλαμβάνονται αφενός μια αναλυτική μελέτη των ιδεών του ίδιου του Καντ για τη σεξουαλικότητα και την αντικειμενοποίηση, και, αφετέρου, μια εισαγωγή στη σύγχρονη συζήτηση για τη σεξουαλική αντικειμενοποίηση στο πλαίσιο του φεμινισμού. Επισημαίνοντας τα καντιανά στοιχεία και τις επιρροές στο έργο σημαντικών φεμινιστριών, μπορεί κανείς να παρακολουθήσει και να κατανοήσει πληρέστερα τη σύγχρονη φεμινιστική συζήτηση γύρω από τη σεξουαλική αντικειμενοποίηση.

Μια σειρά από λύσεις στο πρόβλημα της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης παρατίθεται στο κεφάλαιο 4. Κατ' αρχάς εξετάζεται η λύση που προτείνει ο ίδιος ο Καντ, δηλαδή ο γάμος, και με ποιο τρόπο η έγγαμη μονογαμική σχέση μπορεί, κατ' αυτόν, να προστατεύσει τα άτομα από τη σεξουαλική αντικειμενοποίηση. Εξηγείται ακολούθως, γιατί ο Καντ θεωρούσε ότι οι σύζυγοι, στο πλαίσιο μιας τέτοιας σχέσης, μπορούν (και οφείλουν) να εκφράζουν τη σεξουαλικότητά τους χωρίς να υποβιβάζονται σε αντικείμενα, ακόμα και αν αυτή δεν αποσκοπεί στην απόκτηση απογόνων.

Όσο για τον ίδιο τον γάμο ως λύση, στο κεφάλαιο γίνεται εκτενής κριτική των ιδεών του Καντ, ενώ παράλληλα τονίζονται οι δυσκολίες σχετικά με τη σύλληψή του του κάθε συζύγου ως ταυτόχρονα ιδιοκτήτη και ιδιοκτησίας ο ένας του άλλου. Αν, επομένως, πάρουμε τις απόψεις του Καντ για τις φυσικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών τοις μετρητοίς, η καντιανή σύλληψη του γάμου οδηγεί αναπόφευκτα στην αντικειμενοποίηση της συζύγου. Στο σημείο αυτό, παρουσιάζονται τα επιχειρήματα σύγχρονων φεμινιστών κατά της ιδέας του Καντ ότι ο γάμος προστατεύει τη γυναίκα από την αντικειμενοποίηση. Εντέλει, και σε μια προσπάθεια διάσωσης της καντιανής σύλληψης του γάμου ως του πλαισίου που δεν πλήττεται από αντικειμενοποίηση, προτείνεται η απόρριψη των θέσεων του για τα δύο φύλα ως αναχρονιστικών και σεξιστικών.

Στο ίδιο πλαίσιο, εξετάζοντας τις απόψεις του Καντ για τη φιλία, καταλήγουμε ότι υπάρχουν καντιανοί λόγοι να θεωρήσουμε την άσκηση της σεξουαλικότητας ως σύμφωνη με την ηθική μέσα σε μια σχέση, η οποία έχει τα βασικά χαρακτηριστικά της ιδανικής, για τον Καντ, μορφής φιλίας. Με αυτό τον τρόπο, προτείνεται μια πιο σύγχρονη καντιανή λύση για την αντιμετώπιση της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, η οποία δεν περιορίζει την άσκηση της σεξουαλικότητας στο στενό πλαίσιο του γάμου.

Συνεχίζοντας, στο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι λύσεις που έχουν προταθεί από τον σύγχρονο φεμινισμό για την αντιμετώπιση της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης. Εξετάζεται έτσι η ριζοσπαστική πρόταση των MacKinnon και Dworkin για την ανάγκη εξάλειψης της πορνογραφίας και του

κοινωνικού φύλου αλλά και η λύση της φεμινίστριας Martha Nussbaum, η οποία, αν και επηρεασμένη σε μεγάλο βαθμό από τις απόψεις του Καντ, ορίζει την αντικειμενοποίηση με πιο ευρύ τρόπο, και συχνά επισημαίνει περιπτώσεις όπου μπορεί να αποτελέσει ακόμα και «θαυμάσιο στοιχείο της σεξουαλικής ζωής» (Βλ. M. Nussbaum, «Objectification», *Philosophy & Public Affairs*, 24 (4), 1995, σ. 251 (ελλ. έκδ.: *Φύλο και κοινωνική δικαιοσύνη*, μτφρ. Ν. Καλαϊτζής, Scripta, 2005, σ. 504)).

Το κεφάλαιο 5 αναφέρεται στη δωρεά και πώληση ανθρώπινων οργάνων, πιο συγκεκριμένα, στην πρακτική της δωρεάς και πώλησης νεφρού, καθώς η διαδικασία της νεφρεκτομής δεν οδηγεί, υπό φυσιολογικές συνθήκες, στον θάνατο του δότη. Σύμφωνα με τον ίδιο τον Καντ, το άτομο, εφόσον δεν αποτελεί ιδιοκτησία του εαυτού του, δεν μπορεί να πουλήσει κάποιο μέρος του σώματός του, ούτε καν ένα δόντι του, χωρίς να υποβιβαστεί σε αντικείμενο (I. Kant, *Lectures on Ethics*, 27: 386, Cambridge University Press, 1997). Με τον ίδιο τρόπο που η πόρνη πουλά, αναπόφευκτα, ολόκληρο τον εαυτό της στους πελάτες, επιτρέποντάς τους να τη μετατρέψουν σε αντικείμενο σεξουαλικής χρήσης, εκείνος που πουλά ένα από τα όργανά του, σύμφωνα με τον Καντ, πουλά ολόκληρο τον εαυτό του θυσιάζοντας, έτσι, την ανθρώπινη ιδιότητά του.

Ο Καντ, όμως, δεν φαίνεται να κατακρίνει μόνο την πρακτική πώλησης οργάνων, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις και τη δωρεά. Ανατρέχοντας στις θέσεις του για τη σεξουαλικότητα και την αντικειμενοποίηση, στο πλαίσιο σχέσεων έξω από τον γάμο, υποστηρίζω πως θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η δωρεά οργάνων είναι σύμφωνη με την ηθική, μόνο όταν λαμβάνει χώρα σε πλαίσια όπου τα άτομα έχουν αποκτήσει δικαιώματα χρήσης του εαυτού (του σώματος και του πνεύματος) ο ένας του άλλου, για παράδειγμα, μέσα σε μια έγγαμη σχέση. Η θέση αυτή, κατ' αρχάς, περιορίζει σημαντικά τη δωρεά οργάνων και, επιπλέον, οδηγεί στο ανεπιθύμητο συμπέρασμα ότι ο σύζυγος που έχει ανάγκη από το νεφρό της συζύγου του έχει *δικαίωμα* να το αποκτήσει. Ανοίγει έτσι ο δρόμος για αυτό που εμείς θα χαρακτηρίζαμε σωματική παραβίαση.

Στη συνέχεια και προχωρώντας πέρα από τον ίδιο τον Καντ και τις απόψεις του για την ανηθικότητα της μεταμόσχευσης οργάνων από ζώντες δότες, επιχειρείται η διατύπωση ενός καντιανού επιχειρήματος υπέρ της ελεύθερης δωρεάς οργάνων. Υποστηρίζω αρχικά πως, ακόμη και αν θεωρηθεί ότι η ανθρώπινη ιδιότητα του δωρητή νεφρού υπονομεύεται με κάποιο τρόπο μέσω της δωρεάς αυτής, το γεγονός ότι προωθεί την ανθρώπινη ιδιότητα ενός συνανθρώπου του μπορεί, παρ' όλα αυτά, να καταστήσει την πράξη ηθικά δικαιολογημένη. Από την άλλη, γίνεται προσπάθεια κατάρριψης της θέσης του Καντ ότι η δωρεά οργάνου οδηγεί απαραίτητα στη χρησιμοποίηση του δότη ως απλού μέσου. Αν μπορεί να υποστηριχθεί επαρκώς η θέση ότι η ανθρώπινη ιδιότητα του δωρητή δεν χρησιμοποιείται ως απλό μέσο, τότε μπορούμε να μιλάμε ακόμη και για την ύπαρξη ενός καντιανού *καθήκοντος δωρεάς οργάνων*, το οποίο βασίζεται στο ατελές καθήκον προσφοράς βοήθειας στους συνανθρώπους μας. Στην περίπτωση αυτή, η δωρεά νεφρού, για παράδειγμα, χωρίς να αποτελεί προσβολή της ανθρώπινης ιδιότητας του δότη, αποτελεί, παρ' όλα αυτά, μια πράξη προώθησης της ανθρώπινης ιδιότητας του

λήπτη.

Το ζήτημα της άμβλωσης είναι το αντικείμενο του κεφαλαίου 6. Εδώ εξετάζεται η θέση (η οποία υποστηρίζεται συχνά από φεμινιστές) ότι η απαγόρευση της άμβλωσης, στην περίπτωση μιας γυναίκας η οποία δεν επιθυμεί να συνεχίσει την κύηση, προϋποθέτει τη χρήση της ως απλού μέσου (μιας ανθρώπινης θερμοκοιτίδας, ενός εμβρυϊκού δοχείου) για τη διατήρηση του εμβρύου στη ζωή (S. Bordo, *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*, University of California Press, 1993, και S. Feldman, «From occupied bodies to pregnant persons: How Kantian ethics should treat pregnancy and abortion», στο J. Kneller, και S. Axinn (επιμ.), *Autonomy and Community: Readings in Contemporary Kantian Social Philosophy*, State University of New York Press, 1998). Εξετάζεται, επιπλέον, και το πιο σύνθετο ζήτημα της υπόστασης του εμβρύου στο πλαίσιο μιας καντιανής ηθικής θεώρησης. Πιο συγκεκριμένα, τίθεται το ερώτημα αν η γυναίκα που προβαίνει σε άμβλωση μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν δείχνει τον απαιτούμενο σεβασμό στο έμβρυο, στερώντας του τη δυνατότητα να αποκτήσει έλλογη υποκειμενικότητα.

Όλα αυτά τα ζητήματα ηθικής και βιοηθικής είναι που θα μας απασχολήσουν στο παρόν βιβλίο. Σχετικά, τώρα, με τον υπότιλο «καντιανές προσεγγίσεις», να πούμε ότι στα υπό εξέταση ζητήματα δεν υπάρχει στις περισσότερες περιπτώσεις μία καντιανή προσέγγιση. Κάθε ζήτημα εξετάζεται με παραπάνω από μία καντιανές προοπτικές, πολλές φορές αντίθετες μάλιστα μεταξύ τους. Παίρνοντας ως παράδειγμα το ζήτημα της ευθανασίας που συζητείται στο κεφάλαιο 2, δυο αντικρουόμενα καντιανά συμπεράσματα προκύπτουν από την ανάλυσή του. Σύμφωνα με το πρώτο συμπέρασμα, η εκούσια ευθανασία σε περιπτώσεις ασθενών των οποίων οι έλλογες ικανότητες πρόκειται να πληγούν σοβαρά ή/και να καταστραφούν από την ασθένειά τους δείχνει σεβασμό στην ανθρώπινη ιδιότητά τους και άρα κρίνεται ηθικά δικαιολογημένη. Σύμφωνα με το δεύτερο συμπέρασμα, η ανθρώπινη ιδιότητα των ασθενών εκείνων των οποίων η έλλογη φύση πρόκειται να πληγεί σοβαρά ή/και να καταστραφεί από την ασθένεια γίνεται σεβαστή μέσω της διατήρησής τους στη ζωή. Με άλλα λόγια, η ευθανασία κρίνεται ως μια ηθικά προβληματική πράξη. Και τα δυο αυτά συμπεράσματα είναι καντιανά, καθώς βασίζονται στη θεμελιώδη για την καντιανή ηθική έννοια της ανθρώπινης ιδιότητας. Ενώ, όμως, το πρώτο συμπέρασμα αποτελεί ένα καντιανό επιχείρημα υπέρ της εκούσιας ευθανασίας, το δεύτερο, αντίθετα, είναι ένα καντιανό επιχείρημα κατά της εκούσιας ευθανασίας.

Υποστηρίζω ότι η καντιανή ηθική, όχι απαραίτητα τα συμπεράσματα του ίδιου του Καντ, αλλά μια ηθική η οποία βασίζεται σε θεμελιώδεις καντιανές αρχές, αποτελεί ένα αποτελεσματικό μοντέλο ηθικής συζήτησης. Το μοντέλο αυτό μας βοηθά στην επίλυση πολλών ηθικών και βιοηθικών διλημάτων ή, τουλάχιστον, προσφέρει το πεδίο για γόνιμο αναστοχασμό τους σε ένα διαφορετικό πλαίσιο. Εξετάζοντας ζητήματα όπως η άμβλωση, η ευθανασία, η πορνεία, η δωρεά και πώληση οργάνων υπό καντιανή προοπτική μπορεί να οδηγηθούμε στην αναθεώρηση προγενέστερων θέσεων και συμπερασμάτων μας για τα ζητήματα αυτά.

Αναμφισβήτητα, το έργο της εφαρμογής της καντιανής θεωρίας στην πράξη μας αφήνει με μια αίσθηση ικανοποίησης ότι η θεωρία αυτή έχει τελικά πολλά να προσφέρει στη σύγχρονη φιλοσοφική σκέψη. Ταυτόχρονα, μας υπενθυμίζει με πιο σαφή τρόπο, όπως θα γίνει φανερό, τα κενά, τις ελλείψεις και τα όρια της εφαρμογής της σε ηθικά και βιοηθικά ζητήματα που μας απασχολούν σήμερα.

- **Κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους, λήμματα λεξικών και άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά με κριτές:**

(1) ‘Sexual Objectification: From Kant to Contemporary Feminism’

Contemporary Political Theory, Vol. 6, Issue 3, Αύγουστος 2007.

Το φαινόμενο της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης έχει συνδεθεί με το έργο των φεμινιστριών εκείνων που εναντιώνονται στην πορνογραφία, όπως η MacKinnon και η Dworkin και, πιο πρόσφατα, η Nussbaum. Στο παρόν κείμενο υποστηρίζεται ότι οι ιδέες των σύγχρονων αυτών στοχαστριών έχουν επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από τις απόψεις του φιλοσόφου I. Kant. Επομένως, προκειμένου να κατανοηθεί πλήρως το έργο τους, είναι απαραίτητο να μελετηθεί σε βάθος η θεωρία του ίδιου του Kant για την αντικειμενοποίηση.

Στο άρθρο αυτό παρέχεται μια συστηματική ανάλυση των απόψεων του Kant πάνω στο φαινόμενο της αντικειμενοποίησης. Μέσω της ανάλυσης των ιδεών του Kant για την πορνεία και την πολυγαμία, μελετάται η διαδικασία της αντικειμενοποίησης στα πλαίσια αυτών των σχέσεων. Εξετάζονται επίσης οι λόγοι για τους οποίους ο Kant πιστεύει ότι η σεξουαλική αντικειμενοποίηση μπορεί να αποφευχθεί μέσω του γάμου.

Στη συνέχεια, εξετάζονται οι απόψεις των σύγχρονων φεμινιστριών MacKinnon, Dworkin και Nussbaum πάνω στο φαινόμενο της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης. Η ανάλυση του έργου αυτών των σύγχρονων στοχαστριών επικεντρώνεται στις εντυπωσιακές ομοιότητες, καθώς και στις σημαντικές διαφορές, που παρατηρούνται ανάμεσα στις ιδέες του Kant και στις δικές τους ιδέες ως προς το φαινόμενο της αντικειμενοποίησης. Συμπερασματικά, επιχειρείται μια διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο το φαινόμενο της αντικειμενοποίησης προκαλείται, καθώς και του τρόπου με τον οποίο μπορεί να αποφευχθεί.

(2) ‘Women’s Objectification and the Norm of Assumed Objectivity’

Episteme, Volume 5, Issue 2, 2008.

Η MacKinnon υποστηρίζει ότι υπάρχει μια σύνδεση ανάμεσα στην «αντικειμενικότητα» ('objectivity') και την «αντικειμενοποίηση» ('objectification'). Το άρθρο αυτό εξετάζει την ύπαρξη αυτής της σύνδεσης μελετώντας έναν συγκεκριμένο γνωσιολογικό κανόνα: τον κανόνα της «Υποτιθέμενης Αντικειμενικότητας» (Norm of Assumed Objectivity), η αποδοχή του οποίου έχει θεωρηθεί ότι ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για το φαινόμενο της αντικειμενοποίησης της γυναίκας.

Η φιλόσοφος Sally Haslanger επισημαίνει ότι ο κανόνας της Υποτιθέμενης Αντικειμενικότητας είναι προβληματικός διότι, υπό συνθήκες φυλετικής ανισότητας, (α) βλάπτει τα συμφέροντα των γυναικών και (β) οδηγεί σε λανθασμένες πεποιθήσεις. Η Rae Langton, επιπλέον, θεωρεί ότι ο κανόνας της Υποτιθέμενης Αντικειμενικότητας είναι γνωσιολογικά προβληματικός διότι οδηγεί στη δημιουργία αληθών αλλά μη-δικαιολογημένων πεποιθήσεων (*true but unjustified beliefs*).

Στην εργασία αυτή υποστηρίζεται ότι ο κανόνας της Υποτιθέμενης Αντικειμενικότητας είναι επιστημολογικά προβληματικός διότι οδηγεί στη δημιουργία ψευδών πεποιθήσεων. Δεν ευθύνεται, παρ' όλα αυτά, για τη δημιουργία αληθών αλλά μη-δικαιολογημένων πεποιθήσεων, σε αντίθεση με τη θέση της Langton.

(3) ‘What is Objectification?’

Journal of Moral Philosophy, Volume 7, Number 1, 2010.

Η εργασία αυτή αποτελεί μια συστηματική μελέτη της αντικειμενοποίησης (objectification), μιας έννοιας εξαιρετικής σημασίας για τη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία. Επισημαίνεται ότι δεν έχει δοθεί ως σήμερα ένας ολοκληρωμένος και συνεπής ορισμός της έννοιας αυτής. Χρησιμοποιείται, αντίθετα, με αρκετή ασάφεια για την περιγραφή πληθώρας περιπτώσεων, οι οποίες αφορούν στη χρήση του ανθρώπου ως αντικειμένου.

Στην εργασία αυτή επισημαίνονται τα προβλήματα των πιο αξιόλογων ορισμών της αντικειμενοποίησης που έχουν προταθεί ως τις μέρες μας. Αντλώντας από τις ιδέες σημαντικών στοχαστών, όπως του Kant και των σύγχρονων φεμινιστριών MacKinnon, Dworkin και Nussbaum, προτείνεται ένας νέος και βελτιωμένος ορισμός της αντικειμενοποίησης.

(4) ‘Feminist Perspectives on Objectification’

Stanford Encyclopaedia of Philosophy, Edward N. Zalta (ed.), Stanford University, March 2010

(τελευταία αναθεώρηση λήμματος τον Δεκέμβριο του 2015).

Η *Stanford Encyclopaedia of Philosophy* χρηματοδοτείται από το Stanford Philosophy Department. Είναι μια ηλεκτρονική φιλοσοφική εγκυκλοπαίδεια, η οποία περιλαμβάνει μια σειρά λημμάτων, εκ των οποίων κάποια αφορούν στο αντικείμενο της φιλοσοφίας του φεμινισμού. Τα λήμματα αυτά συγκροτούν μια επισκόπηση φεμινιστικών φιλοσοφικών αναλύσεων διαφόρων ζητημάτων με σκοπό ο αναγνώστης να αποκτήσει κατανόηση των διαφορετικών προσεγγίσεων του κάθε ζητήματος, καθώς και του τρόπου με τον οποίο οι φεμινιστικές προσεγγίσεις του κάθε ζητήματος διαφέρουν από μη-φεμινιστικές προσεγγίσεις. Σε αντίθεση με άλλες φιλοσοφικές εγκυκλοπαίδειες, τα λήμματα στη *Stanford Encyclopaedia of Philosophy* ανανεώνονται από τους συγγραφείς σε τακτά χρονικά διαστήματα.

Μετά από πρόσκληση των εκδοτών της εγκυκλοπαίδειας συνέταξα το λήμμα με τίτλο 'Feminist Perspectives on Objectification', το οποίο αξιολογήθηκε από δύο κριτές πριν από τη δημοσίευσή του. Στο λήμμα αυτό εκτίθενται και αναλύονται οι σημαντικότερες φεμινιστικές προσεγγίσεις του φαινομένου της αντικειμενοποίησης. Εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο το φαινόμενο αυτό εκδηλώνεται, οι θετικές και αρνητικές πτυχές του, καθώς και οι θεωρίες σχετικά με το πώς μπορούν οι προβληματικές εκφάνσεις του φαινομένου αυτού να αποφευχθούν.

Το 2016, το παρόν λήμμα δημοσιεύτηκε στην κορεάτικη γλώσσα από το Philo-electro-ray (www.philo-electro-ray.org).

(5) 'Kantian Marriage and Beyond: Why it Is Worth Thinking About Kant on Marriage'

Hypatia, Volume 25, Issue 2, 2010.

Ο Kant υποστηρίζει ότι η έγγαμη μονογαμική σχέση είναι το μόνο πλαίσιο στο οποίο η άσκηση της σεξουαλικότητας μπορεί να λάβει χώρα χωρίς την υποβάθμιση της ανθρώπινης ιδιότητας και την παραβίαση των ηθικών νόμων. Για τον Kant ο γάμος αποτελεί μια ιδανική σχέση, η οποία χαρακτηρίζεται από απόλυτη ισότητα και αμοιβαιότητα μεταξύ των δυο συζύγων. Μέσα σε αυτό το ασφελές, κατά τον Kant, πλαίσιο οι άνθρωποι μπορούν να έχουν σεξουαλικές σχέσεις χωρίς να υποβαθμίζονται σε απλά αντικείμενα χρήσης, απλά μέσα για την ικανοποίηση της σεξουαλικής επιθυμίας.

Η Καντιανή σύλληψη του γάμου, παρ' όλα αυτά, έχει δεχτεί έντονη κριτική από σύγχρονους στοχαστές. Έχει κριθεί ως αντιφατική, περιοριστική, αντιφεμινιστική ή, στην καλύτερη των περιπτώσεων, φιλοσοφικά αδιάφορη. Η κριτική αυτή δεν είναι ολότελα άστοχη. Η καντιανή συζήτηση για τον γάμο εμπεριέχει κάποιες ασάφειες και φαινομενικές αντιφάσεις. Επιπλέον, οι φεμινιστές

δικαιολογημένα εκφράζουν την ανησυχία τους για τη θέση της γυναίκας στο πλαίσιο του γάμου, δεδομένων των απόψεων του Kant για τη φύση της γυναίκας στα βιβλία του *Anthropology from a Pragmatic Point of View* και *Observations on the Feelings of the Beautiful and the Sublime*. Τέλος, η καντιανή ιδέα ότι η άσκηση της σεξουαλικότητας είναι ηθικά αποδεκτή μόνο στο πλαίσιο του γάμου φαντάζει υπερβολικά συντηρητική στις μέρες μας και χωρίς ιδιαίτερο φιλοσοφικό ενδιαφέρον.

Στο άρθρο αυτό υποστηρίζω ότι έχουμε στην πραγματικότητα λόγους να λάβουμε σοβαρά υπόψη μας τις ιδέες του Kant για τον γάμο. Η καντιανή σύλληψη του γάμου, όπως εξηγώ, δεν εμπεριέχει στην πραγματικότητα αντιφατικά στοιχεία και τα βασικά χαρακτηριστικά της δεν είναι ασύμβατα με τον φεμινισμό. Παρουσιάζει, μάλιστα, φιλοσοφικό ενδιαφέρον και έχει επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό απόψεις σύγχρονων στοχαστών για τις σχέσεις των δυο φύλων, όπως αυτές της Martha Nussbaum.

Στη συνέχεια, εξετάζονται οι ιδέες του Kant για τη φιλία. Επισημαίνεται ότι υπάρχουν καντιανοί λόγοι για να θεωρήσουμε ότι η άσκηση της σεξουαλικότητας μπορεί να είναι σύμφωνη με την ηθική και μέσα σε ένα πλαίσιο που έχει τα βασικά χαρακτηριστικά της ιδανικής, κατά τον Kant, μορφής φιλίας, της λεγόμενης «φιλίας χαρακτήρα» ('friendship of disposition'). Δεν υπάρχει λόγος να θεωρήσει κανείς ότι δυο άνθρωποι οι οποίοι έχουν μια σχέση απόλυτης κατανόησης και επικοινωνίας, παρόμοια με αυτή των φίλων στα πλαίσια της φιλίας χαρακτήρα, υποβιβάζονται σε απλά αντικείμενα ικανοποίησης των σεξουαλικών τους ορέξεων και αντικειμενοποιούνται στην περίπτωση που αναπτύξουν μια σεξουαλική σχέση.

(6) 'Pornography: Is There a Connection Between Treating Things as People and Treating People as Things?'

Sex, Drugs and Rock and Roll: Psychological, Legal and Cultural Examinations of Sex and Sexuality, eds. Helen Gavin and Jacquelyn Bent, Interdisciplinary Press, Oxford: United Kingdom, 2010.

Η δύναμη της πορνογραφίας, όπως έχει υποστηριχθεί, δεν είναι σωστό να υποτιμάται. Έχει επισημανθεί ότι υφίσταται μια σύνδεση μεταξύ της χρήσης της πορνογραφίας από τους άνδρες και της αντικειμενοποίησης της γυναίκας. Πιο συγκεκριμένα, το κεφάλαιο αυτό ασχολείται με το φεμινιστικό επιχείρημα, σύμφωνα με το οποίο η χρήση πορνογραφίας από τους άνδρες *συνιστά* (*constitutes*) την αντικειμενοποίηση των γυναικών. Η φεμινίστρια Catharine MacKinnon ήταν η πρώτη που επισήμανε την ύπαρξη μιας τέτοιας σύνδεσης μεταξύ της χρήσης πορνογραφίας από τους άνδρες και της αντικειμενοποίησης της γυναίκας. Η Melinda Vadas στο άρθρο της 'The Manufacture-for-Use of Pornography and Women's Inequality' προσφέρει μια συστηματική φιλοσοφική ανάλυση της θέσης αυτής της MacKinnon. Σύμφωνα με τη Vadas, όταν η πορνογραφία χρησιμοποιείται σαν γυναίκα από τους άνδρες, *αυτόματα* οι γυναίκες χρησιμοποιούνται σαν αντικείμενα. Στο δοκίμιο αυτό

συμπεραίνεται ότι μια τέτοια σύνδεση μεταξύ της χρήσης πορνογραφίας από τους άνδρες και της αντικειμενοποίησης των γυναικών δεν υφίσταται. Επισημαίνοντας τα λάθη στο επιχείρημα της Vadas καταρρίπτω το ακραίο επιχείρημα ότι η χρήση της πορνογραφίας από τους άνδρες συνιστά την αντικειμενοποίηση των γυναικών.

(7) 'Understanding Objectification: Is There a Special Wrongness Involved in Treating Human Beings Instrumentally?'

Prolegomena: Journal of Philosophy, Vol. 11, no. 1, May 2012.

Το παρόν άρθρο ασχολείται με το φαινόμενο της αντικειμενοποίησης, της αντιμετώπισης και/ή της χρήσης του ανθρώπου ως αντικειμένου. Προσφέρει μια ανάλυση των εννοιών που εμπεριέχονται στην αντικειμενοποίηση, καθώς και των σχέσεων που υφίστανται μεταξύ τους.

Η Martha Nussbaum αναφέρει ότι οι ακόλουθες επτά έννοιες εμπεριέχονται στην ιδέα της αντικειμενοποίησης: η *εργαλειακότητα*, η *άρνηση αυτονομίας*, η *αδράνεια*, η *εναλλαξιμότητα*, η *δυνατότητα παραβίασης*, η *κτήση* και η *άρνηση υποκειμενικότητας*. Επισημαίνει ότι η *εργαλειακότητα* (η μεταχείριση του ανθρώπου ως εργαλείου για την εξυπηρέτηση των σκοπών κάποιου άλλου) είναι ιδιαίτερα προβληματική σε σύγκριση με τις υπόλοιπες έξι έννοιες (για παράδειγμα, την άρνηση της αυτονομίας κάποιου ή την παραβίαση της σωματικής του ακεραιότητας). Αυτό σύμβαίνει, σύμφωνα με τη Nussbaum, διότι, πρώτα απ' όλα, η χρήση του ανθρώπου ως εργαλείου αποτελεί την άρνηση της ανθρωπίνης ιδιότητάς του, της ικανότητάς του δηλαδή να θέτει και να πραγματοποιεί σκοπούς με τρόπο ορθολογικό. Επιπλέον, η Nussbaum θεωρεί ότι η εργαλειοποίηση του ανθρώπου μπορεί να ανοίξει τον δρόμο για άλλες μορφές αντικειμενοποίησης (M. Nussbaum, 'Objectification', *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 24, No. 4, 1995).

Στο άρθρο αυτό υποστηρίζεται ότι δεν έχουμε, στην πραγματικότητα, λόγους για να θεωρούμε ότι η εργαλειακότητα είναι πιο προβληματική από ηθικής σκοπιάς σε σχέση με τις υπόλοιπες έξι έννοιες που εμπεριέχονται στην ιδέα της αντικειμενοποίησης. Εξηγώ ότι η Nussbaum καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η εργαλειακότητα είναι ιδιαίτερα προβληματική διότι συγκρίνει τη χρήση του ανθρώπου ως *απλού μέσου ή εργαλείου* (αυτό που ονομάζω «ακραία εργαλειακότητα») με την άρνηση της αυτονομίας κάποιου, για παράδειγμα, μόνο σε μεμονωμένες περιπτώσεις στο πλαίσιο μιας σχέσης στην οποία η αυτονομία του, σε γενικές γραμμές, τυχαίνει σεβασμού.

Η θέση αυτή της Nussbaum είναι ιδιαίτερα προβληματική διότι μας οδηγεί στην υποτίμηση της προβληματικότητας των υπόλοιπων έξι εννοιών που εμπεριέχονται στην αντικειμενοποίηση. Όταν αρνούμαστε συστηματικά την αυτονομία ή την υποκειμενικότητα κάποιου, για παράδειγμα, αυτό δεν

είναι λιγότερο προβληματικό από τη χρήση του ανθρώπου αυτού ως απλού μέσου/εργαλείου. Επιπλέον, η θέση της Nussbaum είναι προβληματική διότι μας οδηγεί σε μια λανθασμένη κατανόηση του ίδιου του φαινομένου της αντικειμενοποίησης και των βλαβερών συνεπειών του. Κάτι τέτοιο, αναπόφευκτα, κάνει πιο δύσκολη την κάθε προσπάθεια καταπολέμησης της αντικειμενοποίησης.

(8) ‘Abortion and Kant’s Formula of Humanity’

Humana Mente: Journal of Philosophical Studies, issue 22, September 2012.

Το παρόν άρθρο εξετάζει το ζήτημα της άμβλωσης υπό το πρίσμα της καντιανής ηθικής. Πιο συγκεκριμένα, επικεντρώνεται στη διατύπωση της Κατηγορικής Προσταγής η οποία αναφέρεται στην ανθρωπινή ιδιότητα και την απαγόρευση της χρήσης αυτής ως απλού μέσου.

Έχει υποστηριχθεί από φεμινιστές ότι η απαγόρευση της άμβλωσης (στην περίπτωση, για παράδειγμα, που η άμβλωση είναι παράνομη κι έτσι δεν είναι προσιτή στις γυναίκες) συνεπάγεται τη μεταχείριση της γυναίκας ως απλού μέσου για τη διατήρηση του εμβρύου στη ζωή. Η γυναίκα, με τον τρόπο αυτό, αντιμετωπίζεται ως «εμβρυϊκό δοχείο». Τούτο αποτελεί πλήγμα στην ανθρωπινή ιδιότητά της, την ικανότητά της να θέτει και να πραγματοποιεί σκοπούς με ορθολογικό τρόπο. Από την άλλη πλευρά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η γυναίκα που προβαίνει σε άμβλωση μεταχειρίζεται το έμβρυο, ένα ον που είναι δυνάμει έλλογο, ως απλό μέσο για να επιτύχει τους σκοπούς της. Επιθυμεί να τερματίσει την κήσή της προκειμένου να πετύχει κάποιον απώτερο σκοπό, ο οποίος κρίνεται ότι δεν είναι συμβατός με τη συνέχιση της εγκυμοσύνης και τη γέννηση ενός παιδιού. Στην περίπτωση μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης, λοιπόν, φαίνεται ότι ένα από τα δυο μέρη (γυναίκα/έμβρυο) χρησιμοποιείται ως απλό μέσο κι έτσι με τρόπο ηθικά προβληματικό.

Κάποιοι υποστηρίζουν ότι, εφόσον το έμβρυο δεν είναι ένα ον με ανθρωπινή ιδιότητα, πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στο δικαίωμα της γυναίκας να ελέγχει το σώμα της. Η γυναίκα είναι ένα αυτόνομο πρόσωπο και πρέπει να έχει τον έλεγχο της σεξουαλικότητας και αναπαραγωγικότητάς της. Ο εξαναγκασμός της γυναίκας να συνεχίσει μια ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη αποτελεί προσβολή της έλλογης φύσης της και καταπάτηση της αυτονομίας της. Το θέμα, παρ’ όλα αυτά, είναι πιο σύνθετο. Το έμβρυο δεν έχει ανθρωπινή ιδιότητα *τόρα*, έχει όμως τη *δυνατότητα* να γίνει ένα ον με ανθρωπινή ιδιότητα. Εξαιτίας της δυνατότητας αυτής του εμβρύου κάποιοι υποστηρίζουν ότι το έμβρυο πρέπει να προστατεύεται. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η άμβλωση καταστρέφει τη δυνατότητα του εμβρύου να γίνει πρόσωπο με ανθρωπινή ιδιότητα κι έτσι κρίνεται ως ηθικά κατακριτέα.

Από την καντιανή συζήτηση για το ζήτημα της άμβλωσης προκύπτει μια σειρά ερωτημάτων: Έρχεται ο σεβασμός της ανθρωπίνης ιδιότητας της εγκύου γυναίκας, μέσω της αποδοχής του δικαιώματός της

να προβεί σε άμβλωση, σε αντίθεση με την ηθικά σωστή μεταχείριση του εμβρύου; Τι ακριβώς σημαίνει ο σεβασμός της δυνάμει ανθρώπινης ιδιότητας του εμβρύου; Η ενασχόληση με τα ερωτήματα αυτά μας επιτρέπει να δούμε την καντιανή απαγόρευση της χρήσης της ανθρώπινης ιδιότητας ως απλού μέσου από μια άλλη, λιγότερο οικεία, σκοπιά και αναδεικνύει κάποια προβλήματα της καντιανής θεωρίας. Ταυτόχρονα, προσφέρει μια διαφορετική και ενδιαφέρουσα προσέγγιση στο πολυσυζητημένο ζήτημα της υπόστασης του εμβρύου.

(9) 'Φεμινισμός και Αντικειμενοποίηση'

Θέματα Βιοηθικής, Σταυρούλα Τσινόρεμα και Κίτσος Λούης (επιστημ. Επιμέλεια), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο/Αθήνα, 2012.

Ο συλλογικός αυτός τόμος προκύπτει μέσα από τον ερευνητικό διάλογο επιστημόνων γύρω από σημαντικούς θεωρητικούς και πρακτικούς προβληματισμούς της Βιοηθικής. Συμπεριλαμβάνει εικοσιπέντε συμβολές, καθώς και μια εισαγωγή των επιμελητών.

Το κεφάλαιο «Φεμινισμός και Αντικειμενοποίηση» ασχολείται με φεμινιστικές θεωρίες της αντικειμενοποίησης. Εξετάζει με ποιο τρόπο είναι προτιμότερο να οριστεί η αντικειμενοποίηση, καθώς και το αν είναι σωστό να οριστεί ως μια απαραίτητα αρνητική έννοια, ή ως μια έννοια που είναι δυνατό να πάρει θετικές μορφές. Οι αναλύσεις της πρακτικής της αντικειμενοποίησης έχουν στόχο να δώσουν μια περισσότερο επαρκή και ικανοποιητική φιλοσοφική προσέγγιση της πρακτικής αυτής.

Η προσέγγιση αυτή έχει σημαίνουσες επιπτώσεις στις συζητήσεις βιοηθικής και δημιουργεί μια σειρά ηθικών προκλήσεων αναφορικά με την προσωπικότητα, τον αυτοπροσδιορισμό, την αυτονομία και τα δικαιώματα των γυναικών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το ζήτημα της άμβλωσης και η χρήση των νέων αναπαραγωγικών τεχνολογιών. Πολλοί φεμινιστές έχουν εκφράσει την ανησυχία ότι η γυναίκα αντιμετωπίζεται συχνά ως «εμβρυϊκό δοχείο», δηλαδή ως απλό μέσο για τη διατήρηση του εμβρύου στη ζωή, και με αυτό τον τρόπο αντικειμενοποιείται. Διατείνονται ότι κάτι τέτοιο συμβαίνει στην περίπτωση που προβάλλεται η αξίωση πως η έγκυος γυναίκα σε καμιά περίπτωση δεν έχει το δικαίωμα να προβεί σε άμβλωση, καθώς και, υπό όρους, στην περίπτωση της παρένθετης μητέρας.

(10) 'Bodies, Persons, and Respect for Humanity: A Kantian Look at the Permissibility of Organ Commerce and Donation'

Philosophy Study, Vol. 3, No. 3, April 2013.

Μπορεί η επιλογή κάποιου ατόμου να πουλήσει ένα από τα νεφρά του να είναι σύμφωνη με την ηθική;

«Όχι», θα ήταν η απάντηση του Kant. Η ανθρώπινη ιδιότητα, είτε στο πρόσωπο του ίδιου του ατόμου, είτε σε αυτό κάποιου άλλου, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να χρησιμοποιείται ως απλό μέσο για την επίτευξη κάποιου απώτερου σκοπού. Σύμφωνα με τον Kant, η πώληση οργάνων έρχεται σε αντίθεση με αυτή την απαγόρευση. Το άρθρο αυτό εξηγεί τους λόγους που θα υιοθετούσε ένας οπαδός της καντιανής ηθικής κατά της πώλησης οργάνων, αντλώντας από τις ιδέες του Kant για την πορνεία και την απαγόρευση της άσκησης της σεξουαλικότητας στο πλαίσιο αυτό. Η περίπτωση της πορνείας είναι μια περίπτωση που ο ίδιος ο Kant συγκρίνει με την πώληση μελών του ανθρώπινου σώματος.

Μπορεί η επιλογή κάποιου ατόμου να *δωρήσει* ένα από τα νεφρά του να είναι σύμφωνη με την ηθική; Έπεται από αυτά που αναφέρει ο ίδιος ο Kant ότι η δωρεά οργάνων μπορεί να είναι ηθικά αποδεκτή *μόνο* αν λαμβάνει χώρα σε ένα πλαίσιο όπου οι άνθρωποι έχουν δικαιώματα χρήσης ο ένας του προσώπου του άλλου (για παράδειγμα, στο πλαίσιο της έγγαμης σχέσης). Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, όμως, το άτομο θεωρείται ότι έχει *δικαίωμα* στην απόκτηση του νεφρού του συζύγου του, στην περίπτωση που το χρειαστεί, πράγμα το οποίο μπορεί να οδηγήσει στη σωματική παραβίαση. Επιπλέον, η θέση αυτή περιορίζει υπερβολικά και αυθαίρετα τη δωρεά οργάνων.

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να υποστηρίξει ότι μια προσεκτικότερη εξέταση των ιδεών του Kant για τον σεβασμό της ανθρώπινης ιδιότητας φανερώνει ότι η δωρεά οργάνων δεν παραβιάζει, στην πραγματικότητα, την κατηγορητική προσταγή. Υποστηρίζεται ότι ένας καντιανός θα μπορούσε να μιλήσει ακόμα και για την ύπαρξη ενός *καθήκοντος* δωρεάς οργάνων.

(11) ‘What is Wrong About Objectification?’

Current Controversies in Political Philosophy, ed. Thom Brooks, London: Routledge, 2015.

Μετά από πρόσκληση του εκδότη του συλλογικού τόμου *Current Controversies in Political Philosophy* καθηγητή Thom Brooks (Durham University) έγραψα το κεφάλαιο ‘What is Wrong About Objectification?’. Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρώ να απαντήσω στα ερωτήματα: Είναι η αντικειμενοποίηση ηθικά προβληματική; Αν ναι, τι είναι ηθικά προβληματικό σχετικά με την αντικειμενοποίηση; Κάποιοι αντιλαμβάνονται την αντικειμενοποίηση ως ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα των πατριαρχικών κοινωνιών. Η αντικειμενοποίηση κρίνεται ηθικά προβληματική γιατί υποβιβάζει τους ανθρώπους (τις γυναίκες, πιο συγκεκριμένα) σε αντικείμενα χρήσης. Για κάποιους άλλους, αντίθετα, ορισμένες περιπτώσεις αντικειμενοποίησης δεν θεωρούνται προβληματικές και αποτελούν αθώα, ακόμη και θαυμάσια κομμάτια της ζωής μας (M. Nussbaum, ‘Objectification’, 1995, p. 251). Γιατί υπάρχει τόσο μεγάλη διαφωνία σχετικά με την προβληματικότητα της

αντικειμενοποίησης; Και με ποιους είναι προτιμότερο να ταχθούμε; Όλα εξαρτώνται από τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον όρο «αντικειμενοποίηση». Η «αντικειμενοποίηση» έχει δεχτεί πληθώρα ορισμών και αυτό οδηγεί σε διαφορετικά συμπεράσματα σχετικά με το αν είναι ένα προβληματικό φαινόμενο και σε ποιο βαθμό. Μέχρι σήμερα, δεν έχει υπάρξει ένας ολοκληρωμένος και ικανοποιητικός ορισμός της έννοιας αυτής. Ο όρος «αντικειμενοποίηση» χρησιμοποιείται με χαλαρότητα για να περιγράψει πληθώρα φαινομένων, τα οποία συμπεριλαμβάνουν με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο την αντιμετώπιση και/ή τη χρησιμοποίηση ενός ανθρώπου ως αντικείμενου. Αλλά τι ακριβώς σημαίνει αυτό; Το παρόν κεφάλαιο επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα αυτό, εστιάζοντας στις ιδέες κάποιων επιφανών στοχαστών για την αντικειμενοποίηση. Σκοπός μου είναι, κατ' αρχάς, η εξοικείωση του αναγνώστη με τους δημοφιλέστερους ορισμούς της αντικειμενοποίησης. Μέσω της ανάλυσης και κριτικής των ορισμών αυτών, προτείνω έναν βελτιωμένο ορισμό της αντικειμενοποίησης, με την ελπίδα ότι θα βοηθήσω έτσι τον αναγνώστη να αποφασίσει μόνος του σχετικά με το αν τελικά η αντικειμενοποίηση είναι ηθικά προβληματική και σε ποιες περιπτώσεις.

(12) 'Treating Others Merely as Means: A Reply to Kerstein'

Utilitas, Cambridge University Press, Vol. 28, Issue 1, March 2016.

Στην καρδιά της καντιανής ηθικής θεωρίας βρίσκεται η απαγόρευση της χρήσης της ανθρώπινης ιδιότητας *μόνο ως μέσου ή ως απλού μέσου*. Τι σημαίνει, όμως, χρήση της ανθρώπινης ιδιότητας ως απλού μέσου; Σύμφωνα με τον Allen Wood, αν ένα άτομο *δεν είναι σε θέση να υιοθετήσει τον σκοπό κάποιου* συνανθρώπου του να το χρησιμοποιήσει με έναν συγκεκριμένο τρόπο, τότε το άτομο αυτό χρησιμοποιείται ως απλό μέσο (A. Wood, *Kantian Ethics*, Cambridge University Press, 2007, σ. 153). Αντίστοιχα, για την Onora O' Neill, κάποιος χρησιμοποιείται ως απλό μέσο, αν *δεν είναι σε θέση να συναίνεσει* στον τρόπο με τον οποίο τον χρησιμοποιεί κάποιος συνάνθρωπός του (O. O'Neill, *Constructions of Reason. Explorations of Kant's Practical Philosophy*, Cambridge University Press, 1989, σ. 110-11).

Αντλώντας από τις ιδέες των Wood και O'Neill, ο Samuel Kerstein στο άρθρο του με τίτλο 'Treating Others Merely as Means' (*Utilitas*, vol. 21, issue 1, 2009) συγκροτεί δυο θεωρίες του τι συμπεριλαμβάνεται στην ιδέα της χρήσης του ατόμου ως απλού μέσου: την ονομαζόμενη θεωρία «υιοθέτησης σκοπών» (end-sharing account) και τη θεωρία της «πιθανής συναίνεσης» (possible consent account). Ο Kerstein επιδιώκει να δείξει ότι οι δυο αυτές θεωρίες είναι προβληματικές. Προτείνει τη δική του «υβριδική θεωρία» ('reinforced hybrid account), προκειμένου να ξεπεράσει τα προβλήματα των δυο προαναφερθέντων θεωριών.

Στο παρόν άρθρο υποστηρίζω ότι οι θεωρίες υιοθέτησης σκοπών και πιθανής συναίνεσης δεν είναι

ευάλωτες στην κριτική του Kerstein. Εντούτοις, και οι δυο αυτές θεωρίες αντιμετωπίζουν ένα διαφορετικό πρόβλημα. Δεν είναι σε θέση να υποστηρίξουν το καντιανό συμπέρασμα ότι η πόρνη και το δούλοπρεπές άτομο χρησιμοποιούνται ως απλά μέσα. Μέσω της αναδόμησης των θεωριών αυτών, καταφέρνω να τις καταστήσω ικανές να υποστηρίξουν το συμπέρασμα αυτό. Επιπλέον, η πρότασή μου είναι σε θέση να καταστήσει την υβριδική θεωρία του Kerstein ικανή να ξεπεράσει ένα πρόβλημα, το οποίο ο ίδιος αναγνωρίζει ότι αυτή αντιμετωπίζει, χωρίς την ανάγκη προσφυγής στη συνεπειοκρατία.

(13) ‘Treating Pornography as a Woman and Women’s Objectification’

Beyond Speech: Pornography and Analytic Feminist Philosophy, ed. Mari Mikkola, Oxford University Press, 2017.

Μετά από πρόσκληση της εκδότριας του συλλογικού τόμου, καθηγήτριας Mari Mikkola (University of Oxford), προχώρησα στη συγγραφή του κεφαλαίου ‘Treating Pornography as a Woman and Women’s Objectification’. Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρω ότι ένας από τους πιο δυσνόητους ισχυρισμούς των φεμινιστριών εκείνων που τάσσονται ενάντια στην πορνογραφία είναι ότι οι άνδρες χρησιμοποιούν την πορνογραφία *σαν γυναίκα*. Η Catharine MacKinnon υποστηρίζει ότι η πορνογραφία συμπεριλαμβάνει «σεξ μεταξύ ανθρώπων και αντικειμένων, ανθρώπινων όντων και κομματιών από χαρτί, αληθινών ανδρών και ψεύτικων γυναικών» (C. MacKinnon, *Only Words*, 1993, σ. 109). Οι άνδρες χρησιμοποιούν την πορνογραφία προκειμένου να ικανοποιήσουν τις σεξουαλικές τους ορέξεις, όπως θα έκαναν με μια αληθινή γυναίκα (ένα ανθρώπινο ον).

Επειδή έχουμε ηθικές υποχρεώσεις απέναντι στους συνανθρώπους μας και όχι απέναντι σε άψυχα αντικείμενα, η χρήση των αντικειμένων ως ανθρώπινων όντων δεν φαίνεται εις πρώτης όψεως ηθικά προβληματική. Υπάρχει η ανησυχία, όμως, ότι όταν οι άνδρες χρησιμοποιούν την πορνογραφία *σαν γυναίκα*, «ο άνθρωπος [η γυναίκα] μετατρέπεται σε αντικείμενο» (C. MacKinnon, *Only Words*, 1993, σ. 109, 25). Οι άνδρες που χρησιμοποιούν πορνογραφικές εικόνες *σαν* ανθρώπινα όντα, χρησιμοποιούν και αληθινές γυναίκες *σαν* αντικείμενα. Σκοπός μου στο κεφάλαιο αυτό είναι η ανάλυση του επιχειρήματος ότι υπάρχει μια *αιτιακή σχέση* μεταξύ της χρήσης της πορνογραφίας *σαν* γυναίκας και της αντικειμενοποίησης των γυναικών. Όπως το θέτει και η R. Langton, οι άνδρες που χρησιμοποιούν την πορνογραφία, τουλάχιστο κάποια είδη πορνογραφίας (για παράδειγμα, βίαιη πορνογραφία), *σαν* γυναίκα τείνουν να αντικειμενοποιούν γυναίκες ως αποτέλεσμα αυτής της χρήσης (R. Langton, *Sexual Solipsism: Philosophical Essays on Pornography and Objectification*, Oxford University Press, 2009, σ. 349). Αντλώντας από δυο συγκεκριμένα παραδείγματα χρήσης αντικειμένων *σαν* ανθρώπινων όντων από τις ταινίες (μη πορνογραφικού περιεχομένου) *Lars and the Real Girl* (2007) και *Air Doll* (2009), υποστηρίζω ότι η ύπαρξη μιας τέτοιας αιτιακής σχέσης μεταξύ της χρήσης της πορνογραφίας *σαν*

γυναίκας και της αντικειμενοποίησης των γυναικών δεν υφίσταται. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι η πορνογραφία δεν ευθύνεται για την αντικειμενοποίηση των γυναικών. Είναι πιθανό, όπως εξηγώ, να υπάρχει μια αιτιακή σχέση μεταξύ της γνώσης η οποία παράγεται από την πορνογραφία σχετικά με την υποδεέστερη υπόσταση των γυναικών, οι οποίες παρουσιάζονται ως αντικείμενα χρήσης των ανδρών, και της αντικειμενοποίησης των γυναικών.

(14) 'Sexual Objectification'

The Philosophy of Sex: Contemporary Readings (7th edition), eds. Alan Soble, Raja Halwani and Sarah Hoffman, Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2017.

Μετά από πρόσκληση των εκδοτών Raja Halwani, Alan Soble, Sarah Hoffman και Jacob Held έγραψα το κεφάλαιο αυτό για την 7^η έκδοση του βιβλίου *The Philosophy of Sex: Contemporary Readings*. Το βιβλίο αυτό αποτελεί το πιο γνωστό εγχειρίδιο για τη φιλοσοφία της σεξουαλικότητας με συμβολές από μεγάλους φιλοσόφους όπως οι M. Nussbaum, T. Nagel, A. Soble, A. Goldman, H. Baber, κ.α. Στο κεφάλαιό μου με τίτλο 'Sexual Objectification' αναλύω διάφορες πτυχές της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, ξεκινώντας από τις ιδέες του I. Kant για τη σεξουαλικότητα και την πορνεία και προχωρώντας σε σύγχρονες συζητήσεις για την αντικειμενοποίηση στα πλαίσια της πορνογραφίας. Εξετάζω τόσο τις αρνητικές όσο και τις θετικές πτυχές της αντικειμενοποίησης και προτείνω έναν νέο ορισμό της έννοιας αυτής.

